

Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783.

Edice pramene

/ Michaela Munková /

Koncem minulého roku, tedy roku 2010, vyšel druhý a poslední, netrpělivě očekávaný díl Soupisu židovských familiantů v Čechách z roku 1783. Jde o edici dokumentů z chronologické řady Soupisů Židů v Čechách pořázených v letech 1724 až 1811¹, které jsou uloženy v Národním archivu. Vzhledem k badatelské oblíbenosti a tudíž i vysoké využívanosti pramene, bylo rozhodnuto o jeho zpřístupnění formou ediční.

Soupisy jsou nenahraditelným pramenem pro dějiny židovského obyvatelstva v Čechách v novověku, poskytují cenné informace pro genealogický, demografický, sociální, ale i hospodářský výzkum. Vyhотовovány byly pro účely zjištění skutečného počtu židovských rodin, jednalo se o jistou kontrolu populačního vývoje, neboť záměrem institutu familiantů byla redukce počtu Židů v Čechách. V pozdějších letech se z kontroly populace stala spíše kontrola daní.² A to je přesně případ Soupisu židovských familiantů z roku 1783. Soupis bohužel není kompletní, neboť chybí Budějovicko a Loketskó.

Soupisy jsou v originálech řazeny podle jednotlivých krajů, tak jak byly sestavovány. Jejich struktura byla ponechána i v edičním zpracování. V edici ale není přesně dodrženo alfabetské řazení, pořadí jednotlivých krajů vychází z postupu edičních prací. Na edici spolupracovali pod odborným vedením doc. Ivany Ebelové v rámci semináře „ediční teorie a praxe“ studenti archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

V rámci krajů jsou jednotlivá panství rozdělena na města a vesnice. Osobní a místní rejstřík je součástí každého dílu a to podle jednotlivých krajů. Samostatný generální rejstřík k oběma dílům vyšel v loňském roce společně s druhým svazkem.

1 NA, fond Soupisy Židů, Praha (HBS), 1724–1811 (1833).

2 Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783 II., ed. Ivana Ebelová a kol. Praha 2010, s. 9.

Jazykem pramene, a tedy i edice, je němčina a struktura jednotlivých zápisů, co možno nejvíce, kopíruje originál. Každý kraj má svá specifika, podle osoby úředníka, který se na vyhotovení soupisu podílel. Rubriky formuláře však byly předepsané. Pod nadpisem panství a jednotlivou lokalitou je vždy na prvním místě jméno držitele familiantského místa, v dalším pořadí rodinný stav, způsob obživy, daňové kontribuce a v posledním sloupci poznámka. Ta se vyskytuje jen občas. V některých zápisech jsou u rodinného stavu i jména manželky, dětí a osob ve společné domácnosti. Tato jména však nejsou součástí osobního rejstříku. Z jednotlivých záznamů se tedy dozvíme nejen počet židovských familiantů na panství, v konkrétním městě či vesnici, ale i jejich rodinný stav, počet dětí, povolání a daňové zatížení. Zatímco u jmen byla použita transliterace, ostatní zápisy byly přizpůsobeny současné němčině.

Soupis židovských familiantů z roku 1783 je unikátním pramenem především pro dějiny venkovského židovského obyvatelstva, neboť písemné dokumenty mapující židovské rodiny žijící na venkově, mimo městská ghetta, jsou rozesety po různých velkostatkových fondech, kde jsou součástí běžné vrchnostenské agendy. Spolu s ostatními soupisy pak poskytují nedocenitelná statistická data k proměnám židovské populace v českých zemích.

Edice pramenů tohoto charakteru nejsou přínosem jen pro historiky. Jsou také důležitou součástí ochrany archivního dědictví. Jejich editování minimalizuje praktické využívání originálu, který neustálým půjčováním trpí. Zároveň přiblíží archivní materiál i badatelům, pro které by bylo studium písemností z důvodu paleografické náročnosti tvrdým oříškem.

Ebelová, Ivana a kol. (ed.): Soupis židovských familiantů z roku 1783. Verzeichnis der Judenfamilien in Böhmen von 1783, sv. I-II + generální rejstřík. Národní archiv, Praha 2008–2010, 395 + 410 + 98 s.

Marie Červinková-Riegrová:

Zápisky I. (1880–1884)

/ Libor Svoboda /

Deníky, paměti, korespondence a různé druhy zápisků jsou takřka vždy zajímavým avšak současně také velice jednostranným a subjektivním zdrojem poznání duchovního a společenského života jejich tvůrců. Je-li však je autorem člověk, který dokáže překročit úzký rámec své osobnosti a vedle vypsání osudů svých i osudů nejbližších příbuzných a přátel se ve svých zápiscích snaží i o zhodnocení dobových politických, kulturních i společenských poměrů a událostí a pokouší se přiblížit životní osudy jejich aktérů, máme k dispozici cenný zdroj informací o každodenním životě, názorech, potřebách a myšlení určité společenské vrstvy v určitém historickém období.

To je i případ zápisků vnučky historika Františka Palackého a dcery významného českého politika druhé poloviny 19. století Františka Ladislava Riegra Marie Červinkové-Riegrové, jejichž první svazek obsahující zápisy začínající prvním lednem 1880 a končícím listopadem 1884, vydal v roce 2009 Národní archiv v Praze ve spolupráci s nakladatelstvím SCRIPTORIUM. Kniha je první částí edice deníkových zápisů, která je plánována na čtyři svazky počínaje rokem 1880 a konče rokem 1891. Editor Milan Vojáček opatřil knihu úvodní kapitolou, ve které se zabývá genezí deníkových zápisků Marie Červinkové-Riegrové a stručně rekapituluje snahy o jejich vydání od konce 19. století do poloviny minulého století.

Marie si svůj deník psala v letech 1865 až 1895, tedy dlouhých třicet roků. V souvislosti s plánovaným životopisem F. L. Riegera se v dubnu 1880 rozhodla deník rozšířit o popis událostí týkajících se jejího otce. O tři léta později, roku 1883 rozdělila své zápisky na řady. V Deníku, který navazoval na její záznamy z předchozích let, se věnovala zachycení událostí, jež se bezprostředně týkaly její osoby (záznamy nálad, pocitů, plánovaných úkolů, apod.). Druhá řada nazvaná Zápisky se od prvé podstatně lišila. Důležitou roli v nich hrál právě její otec a jeho politické aktivity. Ve svých zápiscích chtěla Marie popsat a dokumentovat dobu, a současně ukázat svého otce jako jednoho z nejvýznamnějších představitelů české politiky a jako politika, jenž se plně obětoval pro dobro svého národa. Podle názoru hlavního editora

a autora úvodní kapitoly Milana Vojáčka skončila se psaním těchto Zápisků zřejmě v roce 1891, když její otec odešel z aktivního politického života.

Marie Červinková se osobně znala s celou českou, a nejen s ní, národní elitou. V zápiscích se setkáváme s význačnými politiky, jako byl autorčin otec F. L. Rieger, G. Eim či bratři Grégrové, historiky J. Kalouskem, J. Gollem, A. Gindelym, skladatelem A. Dvořákem, budoucím ředitelem Národního divadla F. Šubrtem a s řadou dalších známých i méně známých osobností.

Cíleně a systematicky se soustředila na sběr informací z kulturního a politického života a podrobný popis veřejných událostí, kterých se přímo zúčastnila. Velký význam mají životopisné črty a portréty některých protagonistů politiky a veřejného života (jednání říšské rady, zemského sněmu, ad.).

Mimořádně zajímavé jsou zápisy z jejích cest, protože Marie byla bystrou a vnímavou pozorovatelkou. Dokladem může být například popis cesty na Moravu, kterou podnikla v červnu 1883 a během níž navštívila nejen Brno, ale i Břeclav, Buchlov, Uherské Hradiště, Hulín, Záhlinice, Hostýn, propast Macochu (s. 414–433). Všímá si barvitých a pestrých moravských krajů, folkloru, i pro ní exotické a zvláštní moravské krajiny, zajímají ji ale i národnostní poměry a stav českého vlastenectví na Moravě.

Jako každý text tohoto typu jsou přirozeně i zápisky Marie Červinkové poznamenány subjektivními názory a postoji. Marie byla velkou až nekritickou obdivovatelkou svého otce, čemuž do určité míry podřídila i psaní svých zápisů.

Vydané zápisky jsou unikátním svědectvím o životě přední české vlastenecké rodiny v poslední čtvrtině 19. století a mimořádně cenným pramenem k politickým, kulturním a sociálním dějinám tehdejší české společnosti.

Červinková-Riegrová, Marie: Zápisky I. (1880–1884). K vydání připravil kolektiv pod vedením Milana Vojáčka. Národní archiv – Scriptorium. Praha 2009, 712 s.

*Mareš, Petr: Obsazování úřadu
krajského hejtmána v předbělohorském
období a soupis krajských hejtmánů
na základě dochovaných pramenů
z let 1563/1564–1616/1617
/ Markéta Novotná /*

Současné studium mocensko-politických struktur raně novověké šlechtické společnosti se v mnohém orientuje na prosopografické zhodnocení dobových institucí, resp. jejich jednotlivých členů-prvků, a to jak ve větším měřítku – v případě dvorů, tak i v mnohem menším rámci jako například v případě rodiny a jejích příslušníků.¹ Do takto široce koncipovaného chápání instituce samozřejmě náleží i jednotlivé správní orgány na regionální úrovni, při čemž právě absence kompletního výčtu krajských hejtmánů doby předbělohorské velmi dlouho náležela k jednomu z mnoha citelných nedostatků, neboť až dosud si badatelé museli vystačit s dílčími přehledy publikovanými v 70. letech 19. století v Památkách archeologických a místopisných nebo samostatně navštívit Národní archiv, prostudovat příslušné prameny týkající se výběru krajského hejtmána² a vytvořit si svou vlastní představu, například i za pomoci několika málo studií věnovaných alespoň částečně této problematice – konkrétně monografie Bohuše Riegra³ či Václava Bůžka.⁴ Možným důvodem, proč dosud nedošlo k vytvoření kompletního soupisu, může být i otázka koncepce takovéto práce, neboť z rozboru několikastupňového mechanismu výběru krajského hejtmána provedeného Petrem Marešem, au-

1 Naposledy viz Bůžek, Václav a kolektiv: Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty. Praha 2010.

2 Národní archiv, fond Stará manipulace, inv. č. 1605, sig. K 26/1–10, Kraje a krajské zřízení v Čechách, kart. 1130–1135.

3 Rieger, Bohuš: Zřízení krajské v Čechách, část I. Historický vývoj do roku 1740. Praha 1894.

4 Bůžek, Václav: Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech. Praha 1996, s. 63–88.

torem této publikace, vyplývá, že výše zmíněné prameny uložené v Národním archivu, tj. seznamy krajských hejtmanů, představují jen jednu z jeho několika fází, nikoliv však definitivní výstup. Předkládaná monografie tak není edicí ve smyslu pouhého přepisu pramene, jak by se mohlo na první pohled zdát, ale je spíše soupisem jmen, ke kterému autor došel na základě kritické syntézy více pramenů.

Vlastnímu přehledu krajských hejtmanů předeslal autor diplomaticko-správní analýzu postupu obsazování úřadu krajského hejtmana v letech (1528) 1547–1619. Ve srovnání s pobělohorským vývojem se celkový mechanismus tohoto aktu jeví jako neustálý a nejednoznačný, především pokud se týká osob, které do procesu zasahovaly. Co se týká metodického přístupu k dosud nezpracované problematice, čerpal Mareš inspiraci z dodnes nepřekonáných studií z oblasti raně novověké správy a diplomatiky, například ze Stloukalovy monografie o České dvorské kanceláři v rozmezí let 1599–1608 či ze stati Zdeňka Kristena o listech poselcích a jejich registrech v české dvorské kanceláři na počátku 17. století.⁵ Pro vlastní popis mechanismu obsazování úřadu krajského hejtmana využil Mareš dobové rozčlenění na tzv. „volení“, „zřízení“ a „vyhlášení“, které dále rozčlenil do dílčích fází, konkrétně na tzv. iniciativu, vybírání krajských hejtmanů, vyhotovení seznamu, schvalovací proces, vyhotovení jmenovacích listů, přijetí úřadu, propuštění z úřadu a změny v průběhu roku. Za velmi cenné považuji právě ty pasáže (především s. 28–38), kde Mareš po vzoru výše zmíněných autorů proniká k vlastní kancelářské praxi. Například upozorňuje, že předběžný seznam krajských hejtmanů se po svém doručení do královské kanceláře „proměnil na koncept. Po celé jednoroční funkční období a i dále byl „živým organismem“, do kterého bylo často v jeho průběhu zasahováno.“⁶ Značnou pozornost Mareš dále věnoval například rozboru listů poselcích a mandátů: „Proces vyhotovení jmenovacích listů v kanceláři znamenal napsání 28 listů poselcích, adresovaných nově jmenovanému hejtmanovi a 14 listů otevřených, adresovaných do každého jednotlivého kraje. Vedle 14 mandátů

5 Výslovný odkaz na tyto práce s. 31 a dále pozn. 219, 308, 327. Stloukal, Karel: Česká dvorská kancelář 1599–1608. Pokus z moderní diplomatiky. Praha 1931; Kristen, Zdeněk: K otázce register a registrování listů poselcích v české kanceláři dvorské na počátku XVII. století. ČAS 9–10, 1931–1932, s. 218–234.

6 Mareš, P.: Obsazování, s. 28.

7 Mareš, P.: Obsazování, s. 30.

8 Mareš, P.: Obsazování, s. 26.

9 Odkaz na s. 8, pozn. 3 a 4. Maťa, Petr: Svět české aristokracie (1500–1700). Praha 2004; Bůžek, V.: Nižší šlechta, s. 63–88.

10 Mareš, P.: Obsazování, s. 18, 27.

bývalo vyhotoveno několik dalších exemplářů mandátů – patentů, které se dávaly přibíjet na důležitá místa v každém kraji.⁴⁷ Příklady analyzovaných písemností byly rovněž přiloženy na závěr publikace v rámci fotografické dokumentace.

Bylo by škoda redukovat předloženou monografii jen na striktní, jakkoliv velmi cenný popis diplomaticko-správních jevů, neboť autor svůj rozbor doložil i zajímavými příklady z oblasti soudobých reálií. Tak například se podle Petra Mareše zdá velmi pravděpodobné, že oprava seznamu krajských hejtmanů žateckého kraje pro rok 1590/1591 proběhla v přítomnosti panovníka, na což usuzuje na základě familiérního oslovení používaného Rudolfa II. pouze ve své soukromé korespondenci.⁸

Vzhledem k vytyčeným cílům této práce orientované především na pramenitou kritiku, nevěnoval autor z pochopitelných důvodů mnoho prostoru hlubšímu zhodnocení úlohy krajského hejtmána v předbělohorském období. Nicméně budoucí možné teoretické směřování naznačil odkazem na příslušné studie Petra Matěje a Václava Bůžky⁹, který instituci krajského hejtmána povýšil na jeden z několika možných postů, kde příslušníci nižší šlechty často zahajovali svou politickou kariéru, obzvláště na přelomu 16. a 17. století, a odkud pak měli směřovat do centrálních zemských orgánů. Zároveň však vlastní srovnání vyznění Marešových závěrů s výše uvedeným Bůžkovým modelem vede k zamyšlení nad charakterem raně novověkých pramenů, možnostmi jejich interpretace a teoretickými konstrukcemi vůbec. V tomto ohledu se zdá být klíčová otázka, která se nabízí přímo v souvislosti s vlastním výběrem úředníků (viz Marešovy první dvě fáze – iniciativa a vybírání krajských hejtmanů), tj. kdo byly osoby, které do tohoto procesu zasahovaly či měly možnost jej ovlivnit. Pravděpodobně není náhodou, že v předbělohorské době neřešil tuto otázku ani hejtmanský řád, ani zemská zřízení. Z rozboru provedeného Petrem Marešem vyplývá, že to ve zmiňovaném období měli být jednak nejvyšší hofmistr Českého království, jednak místodržící, v některých případech nejvyšší zemští úředníci a přisídící soudních tribunálů.¹⁰ Zdá se však, že do hry vstupovaly ještě další klíčové faktory, v rámci této studie zatím bohužel nepostižené. Pochopitelně je otázkou, na kolik je vůbec možné je podchytit a zda jejich interpretace nezůstane opět pouze na úrovni teoretické konstrukce. Zhodnocení tohoto problému tak bude nepochybně vyžadovat ještě další studium, výchozím bodem by mohl být například Marešův závěrečný jmenný přehled rodů a jejich příslušníků, kteří v době předbělohorské zastávali tento úřad.

Mareš, Petr: *Obsazování úřadu krajského hejtmána v předbělohorském období a soupis krajských hejtmanů na základě dochovaných pramenů z let 1563/1564–1616/1617*. Národní archiv, Praha 2009, 281 s.

Archiváři. Sborník studií

PhDr. Josefa Kollmanna

/ Renata Kuprová /

V červnu loňského roku vydaný sborník je poctou archiváři, který téměř celý svůj profesní život strávil ve Státním ústředním archivu, dnes nesoucí název Národní archiv.

Josef Kollmann se narodil dne 27. června 1920. Jeho studia zeměpisu a dějepisu na filozofické fakultě provázelo uzavření vysokých škol v době německé okupace v roce 1939. V době čekání na možnost dokončení akademických studií pracoval v pražském městském archivu. Zároveň vystudoval Archivní školu a v roce 1946 dokončil i svá vysokoškolská studia.

Rok 1943 se stal pro Josefa Kollmanna osudovým – nastoupil do Archivu ministerstva vnitra, který se stal v roce 1954 součástí Státního ústředního archivu v Praze. Zde pracoval až do svého odchodu do důchodu v roce 1983. Svůj soukromý život prožil v dlouholetém manželství se svou ženou Ludmilou. Zemřel dne 17. června 2007 uprostřed práce na přípravě výstavy Albrecht z Valdštejna a jeho doba¹.

Na svém pracovišti se věnoval především dvěma základním tématům: Valdštejnovi a dějinám archivnictví v Evropě, archivní metodice a především dějinám svého mateřského archivu a jeho předchůdců.

Nejznámější práce o Valdštejnovi a třicetileté válce jsou monografie určené pro širokou veřejnost: *Pokus o zastavení třicetileté války: mírová jednání v Brunšviku 1625–1626*. Praha 1989; *Valdštejn. Ani císař, ani král*.² Praha 1995;³ *Valdštejn a evropská politika 1625–1630. Historie 1. generalátu*. Praha 1999 a *Valdštejnův konec. Historie 2. generalátu 1631–1634*. Praha 2001.

Výsledkem zájmu o archivnictví v Evropě,⁴ který byl umožněn nejen znalostí archivních postupů, ale také velkou šíří jazykových znalostí, byla řada odborných článků, které byly uveřejňovány především v Sborníku archivních prací.

Nejzásadnější prací z oblasti historie archivnictví jsou jistě nejen pro studenty archivnictví *Dějiny ústředního archivu Českého státu*, které byly vydány v roce 1992. V ní zpracoval historii centrálního archivu až do roku 1918. Kapitoly popisující historii předchůdců Státního ústředního archivu pak vy-

dal v prvním svazku *Průvodce po archivních fondech a sbírkách*⁵, který byl vydán roku 1997.

Nově vydaný sborník dokresluje dějiny archivních institucí a to prostřednictvím medailonů několika významných archivářů. Byly napsány u příležitosti různých životních jubileí a výročí Kollmannových kolegů nebo předchůdců⁶. Tak se můžeme seznámit s životem a prací J. J. Klausera, Jana Hulakovského, Antonína Gindelyho, Josefa Borovičky, Jana Bedřicha Nováka a Jaroslava Prokeše.

Josef Kollmann podal pohled do dějin českého archivnictví velmi zasvěceně, někdy snad až s přemírou podrobností, které však pomáhají k dokreslení dobové atmosféry a vypovídají o autorově osobní zainteresovanosti na zpracovávaných tématech.

Jan Kahuda završil sborník ohlédnutím za okolnostmi vzniku jednotlivých medailonů.

Archiváři. Sborník studií PhDr. Josefa Kollmanna vydaný při příležitosti jeho nedožitých 90. narozenin. Národní archiv, Praha 2010, 352 s.

1 Výstava byla zahájena ve Valdštejnské jízdárně dne 15. 11. 2007.

2 Tato monografie vznikla ve spolupráci s Josefem Poliškým.

3 Druhé vydání Praha 2001.

4 Věnoval se například archivnictví v Itálii, Španělsku, Švédsku.

5 Státní ústřední archiv. *Průvodce po archivních fondech a sbírkách*. Díl I. Svazek 1. Praha 1997.

6 Jednotlivé statě byly uveřejněny v *Paginae historiae*, Archivním časopise, Sborníku archivních prací.

Václav Kaplický:

Hrst vzpomínek z dospělosti

/ Miroslav Gregorovič /

Jedinečným vydavatelským počinem českého Národního archivu v roce 2010 je zveřejnění druhé části memoárů Václava Kaplického (1895–1982) pod názvem „Hrst vzpomínek z dospělosti“ v pečlivé a po všech stránkách erudované a kultivované edici Martina Kučery. První část Kaplického pamětí, věnovaných létům 1895–1916, byla pod názvem „Hrst vzpomínek z mládí“ vydána nakladatelstvím Československý spisovatel za péče dr. Jaromíry Nejedlé a výše zmíněného Martina Kučery již roku 1988. Tehdy byla rozebrána téměř stejně bleskově, jako např. paměti Jaroslava Seiferta „Všecky krásy světa“ či vzpomínky Jana Wericha. (Seifertova kniha vyšla poprvé ještě v cenzurovaném vydání v Praze roku 1985, Werichova o rok později). Dodejme, že recenzovaná „Hrst vzpomínek z dospělosti“ na „Hrst vzpomínek z mládí“ nejen více než zdařile navazuje (neboť již byla publikována bez cenzury), nýbrž ji předčí téměř ve všech ohledech. Pokud se bude postupovat při porovnávání publikace Kaplického vzpomínek s jinými memoáry z pera autorů, patřících do okruhu české intelektuální levice (např. V. Nezvala, K. Honzíka, F. Kubky, J. Muchy, A. J. Liehma, S. Budína, V. Černého nebo F. Peroutky) na základě jejich svědectví, přinášejícího fakta, která se běžně v historických příručkách nevyskytují, pak lze konstatovat, že jde o dosti odlišná díla ze stejného myšlenkového okruhu, která však věrohodně referují o době, faktech, osobnostech, organizacích, politických stranách, institucích, tehdejší atmosféře, úrovni myšlení a sociálních, politických a kulturních hodnotách. To, co je v nich zaznamenáno, je již historií ověřenou skutečností, byť zaznamenanou v rozdílném horizontu, na odlišné vyprávěcí úrovni a z nejrůznějších pohledů. Zároveň je třeba uvést, že díla zmíněných autorů vyšla v několika časových osách, a sice v relativně liberálním období let 1961–1967, poté krátce bez cenzurních zásahů v období roku 1968 a pak již až v letech 1990–1995. „Hrst vzpomínek z dospělosti“ tudíž více než zdařile na tuto pomyslnou řadu nejen navazuje, nýbrž přináší i nové poznatky a nová hodnocení, s nimiž se (většinou ani poučený čtenář či dokonce badatel) doposud běžně často nesetkával.

Kniha v sobě zároveň nese poučení, nebo, jinými slovy, obsahuje nadčasovou výstrahu. Kaplický totiž patří k autorům, kteří jako aktivní činitelé měli zažít období boje za národní svobodu v československých legiích v Rusku, tamní občanskou válku se všemi jejími peripetiemi, počátky sovětské éry a také např. více než sporný internacionalismus zajatých Němců, Rakušanů či Maďarů, proti nimž českoslovenští legionáři byli nuceni nejednou stát se zbraní v ruce. Autor ale poznal a dokázal akceptovat i značné rozčarování z vývoje v již svobodném státě po roce 1918, i vzestup a pád demokratické republiky, její zkázu v letech 1938–1939, okupaci, osvobození a poválečný vývoj s jeho vyústěním v únoru 1948. Měl zažít i další hluboké a pro něho patrně nejhorší zklamání z vývoje v 50. letech. Přesto však, třebaže s tím, co bylo oficiálně zejména v období let 1950–1956 hlášáno, hluboce nesouhlasil, nezpronevěřil se (na rozdíl od tolika mnohých levicových intelektuálů, kteří prošli podobnou deziluzí) vlastním zásadám a nikdy nezačal špinit ideje, kterým věřil.

Z obsahového hlediska je Kaplického dílo rozčleněno do 16 kapitol o 158 stránkách, doplněných fundovanou úvahou editora, dokonale zpracovaným poznámkovým aparátem, ediční poznámkou a velmi přínosným jmenným rejstříkem. Hodnota pamětí spočívá v unikátním pravdivém záznamu výstižně zachyceného vlastního prožitku, který je často spojen s překvapivými postřehy a rozbořením dobových fakt. Nejde tedy o suchopárné popisování minulosti, což také bývá vlastností řady memoárů. Kultivovaný styl a příkladné zvládnutí českého jazyka jsou další předností práce. Kaplického vzpomínky tak nejsou ani zdaleka jen subjektivním výkladem historie, jak tomu bývá v případě pamětí. Autor se ve svém pojetí probíhajících událostí poměrně zřídka dostává do pozic zaujatosti, natož k pokusům o vytváření jakýchkoli paralelních dějin (což se v dnešní době právě v oboru pamětí, žurnalistiky a zejména různých popularizací a literatury faktu stalo téměř normou). Naopak, velmi si všímá mnohdy značně rozporné úlohy nejrůznějších stran, hnutí a osobností při utváření dobové politiky a zachycuje široké souvislosti, k nimž bývá přihlíženo nedostatečně nebo i vůbec ne. Kniha proto věrohodně a důstojně zachycuje nejen složité osudy československých legií v Rusku, připomíná mj. neprávem opomíjené působení zakladatelů českých legií v Rusku (starodružiníků), jejichž názory byly již v Československé republice často ne zcela spravedlivě zužovány pouze do podoby konzervativních slavjanofilů nebo i propagátorů carismu, či jednotlivých osobností z řad legionářů po návratu do vlasti, ale také např. připomíná vznik a existenci dnes již zapomenuté Československé komunistické strany na Rusi (jejíž členové sice nesehráli v československých dějinách zvláštní roli, ale zato byli mnohdy významnými osobnostmi sovětského politického a vojenského života a větši-

nou se stali oběťmi stalinských represí, viz s. 20–27), nebo vznik a vývoj první Československé republiky v celé škále překvapivých souvislostí.

Autor též s příkladnou objektivitou zaznamenává a na konkrétních případech uvádí i dodnes aktuální otázku komunistického sektářství (viz s. 101–102). To např. vedlo, a to již v době, kdy bylo již třeba bránit republiku před nacismem k vydání štvavého programového dokumentu KSČ z roku 1934 pod názvem *Ne Masaryk – ale Lenin!*, se všemi důsledky, jaké tento leták měl. Kaplického dílo také přináší dodnes živý pohled na tragický konec velkoryse pojatého československého demokratického státu na podzim roku 1938. Odstoupení velkých území ČSR nacistickému Německu, horthyovskému Maďarsku a beckovskému Polsku, rozmach separatismu na Slovensku atd. již samo bylo národní katastrofou, ale jak Kaplický sám zdůrazňuje (na stránkách 114–120 recenzovaného díla), ještě mnohem větší pohromou byl nástup české reakce v období tzv. II. republiky. Tehdy došlo k rozvratu dosavadních hodnot, pojmáných do té doby jako nesporné, což se mělo zakrátko, ve chvílích úplné ztráty státní samostatnosti a ničení národní identity projevit v nejhorší podobě, jak je v pamětech zachyceno s naprostou věcností.

Z jiné oblasti poznání a z jiného zorného úhlu Kaplický osvětluje život a působení české literární a umělecké avantgardy ve velmi širokém záběru, se všemi jejími klady i zápory a dobovými omyly, a to vše v téměř encyklopedické podobě, zřídka vídané u tohoto typu literatury. Dnes totiž již není běžnou věcí znalost některých kulturně-politických časopisů (např. tehdy velmi čtené levicové revue „Žijeme“, která i úrovní svého grafického ztvárnění bývá považována za jednu z evropských špiček 30. let nebo podobného časopisu „Panorama“, který zanikl až roku 1950), ale i jmen nebo institucí. Málokdo dnes ví, kdo byl např. Břetislav M. Klika, Ladislav Sutnar, František Topič, Jaroslav Kratochvíl, Bohumil Přikryl, nebo co bylo a jaký charakter mělo třeba nakladatelství Družstevní práce či Pokrok. Z věcného hlediska přinášejí vzpomínky ještě další, vysoce cenné svědectví, které autor téměř zcela jistě neměl ve svém plánu. Týká se toho, kolik faktů a souvislostí tehdejší žurnalista nebo redaktor musel znát a jakou musel mít celkovou všeobecnou úroveň, aby vůbec byl považován za kulturní osobu a aby mohl na společnosti požadovat, aby mu naslouchala.

„Hrst vzpomínek z dospělosti“ má ještě další závažnou dimenzi. Autor knihy přináší autentické svědectví o období tzv. II. republiky (říjen 1938 – 15. březen 1939). Tehdy, kdy se začala vedle domácích fašistů rozmachovat zejména katolická reakce (spisovatelé a básníci Jaroslav Durych, Jan Zahradníček, Bedřich Fučík, Václav Renč a další, kteří dnes někdy bývají, a to nejen ze snobismu či neznalosti dávání společnosti za vzor), nastal opravdový

konec československé demokracie. Je možné dodat, že poměry II. republiky, jak konečně Kaplický potvrzuje, byly logickým předznamenáním nejen kolaborace a českého nacistického aktivismu, ale i poválečného vývoje, kdy se již nepodařilo obnovit demokratický stát v úplné podobě. Pohled na nacistickou okupaci z let 1939–1945 a na ovzduší, které tehdy vládlo, však také řeší hned několik otázek současně. Jedna z nich se týká dodnes aktuálního problému neblahého paktu o neútočení mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem ze dne 23. srpna 1939. Ten sice krátce odsunul nacistickou agresi proti SSSR a v případě připojení západní Ukrajiny a západního Běloruska stanovil přirozené národnostní hranice sovětského státu. Zároveň ale prakticky zařadil SSSR do pochybné formace zemí, ovládaných totalitními režimy, dokonce svým způsobem po bok nacistického Německa, což bylo především za hranicemi Sovětského svazu chápáno jako obłudný čin. Poté následovala v mnoha případech ztráta důvěry v SSSR nejen z hlediska otázek dalšího vývoje socialistické revoluce (tento problém nastal již dříve), ale momentálně se stal sporným nakonec i antifašismus sovětského vedení, o němž do té doby nikdo soudný nepochyboval. Dalším problémem, jehož si paměti zasvěceně všímají, je otázka morálního selhání některých osob za okupace. Nejedná se přitom o fenomén kolaborace, nýbrž přímo národní zrady. V díle Kaplického je tato stále diskutovaná otázka naprosto srozumitelně vysvětlena na příkladech dr. Emanuela Vajtauera a plukovníka Emanuela Moravce jakožto kombinace příklonu k nacismu, kariérismu a otrocké poslušnosti. V dalších pasážích knihy se podobný problém objevuje v jiné podobě znovu, a sice v případech spolupráce a dokonce aktivismu v období komunistického režimu, zejména v 50. letech, a to v případech osob, u nichž takového postoje nebyly často vůbec předpokládány.

Poslední kapitoly Kaplického vzpomínek (s. 140–158) jsou poznamenány hořkostí a skepsí levicového nekomunistického intelektuála nad vývojem, který v řadě případů nastal již po roce 1945 a zvláště po roce 1948. Rychlý přechod od již necelistvé demokracie po osvobození k diktatuře komunistické strany a poté až k vládě členů politbyra ÚV KSČ i nad vlastní stranou, který byl zejména v první polovině 50. let spojen s projevy nesmyslného rovnostářství, kombinovaného s neodborností, nekompetentností a s byrokracií, s absurdním kopírováním všeho sovětského atd. je v memoárech zaznamenán s kritickým nadhledem. Memoáry však jdou ještě hlouběji. Věrohodně zachycují tehdejší stav společnosti, nastupující dobové znehodnocení jakékoliv lidské práce a vznik umělého, robotizovaného kolektivu pracujících, který (často ani teoreticky) nepřipouštěl žádnou diskusi o cílech, kterých chtěl dosáhnout a o špatných prostředcích, kterých přitom používal. Je lo-

gické, že hluboká degradace myšlenky socialismu musela nastat již tehdy. Proto je pochopitelné že Kaplický nemohl tuto dobu vnímat jinak, nežli jako negativní nebo vysoce sporné období, z něhož se těžko dalo najít východisko. Přesto se neuchyluje k obvyklým klišé, hřmotným frázím, nebo snad k vulgarizacím, a to i v případech, kdyby se takto vyjádřit mohl.

Nedostatkem díla jsou (snad) jeho někdy zdánlivě příliš jednoznačné soudy. Názor o selhání Sovětského svazu v době mnichovské krize roku 1938 (s. 114) je akceptovatelný do té míry, pokud přihlídneme k tehdy probíhající základní změně sovětské zahraniční politiky, která po uzavření paktu s nacistickým Německem de facto, i když naštěstí jen na období několika let mířila až k jistému popření antifašismu. S výrokem o úplném zapírání Pražského povstání po únoru 1948 až do roku 1968 (s. 131) by bylo na základě pouhého nahlednutí do dobových příruček a učebnic dějepisu možné polemizovat. Co však již není věcí diskuse, je např. věcně zcela mylné tvrzení na s. 125, kde se píše, že „Rumunsko muselo Sovětům postoupit Bessarábii, Bulharsko Dobrudžu a Maďarsko Sedmihradsko.“ Skutečnost je následující: Rumunsko se skutečně muselo ve prospěch SSSR vzdát Bessarábie (a Bukoviny). Rumunsko se také muselo vzdát Sedmihradska, jenže ve prospěch Maďarska, nikoliv SSSR. Dobrudža k SSSR nikdy připojena nebyla. Ani nemohla být, protože pokud by k tomuto aktu vůbec mohlo dojít, pak by SSSR musel anektovat Rumunsko, aby vůbec dosáhl společné hranice s Bulharskem na Dunaji, kde Dobrudža leží. Vzhledem k charakteru díla se však nejedná o věci zásadní povahy.

K editorskému počínu Národního archivu je třeba dodat ještě tuto poznámku. Kromě výtečně zvládnutého poznámkového aparátu a jmenného rejstříku by zmíněné práci (vzhledem k rozsahu fakt, která zachycuje) prospěl také věcný rejstřík. Třebaže vydavatelské možnosti Národního archivu jsou jistě limitované, nebylo by patrně nevěcné doplnit dílo fotografickou přílohou, která by zachytila alespoň jeho hlavní protagonisty. Kdo dnes již ví, jak vypadal na jedné straně zakladatel pražské strukturalistické školy, po zásluze slavný Roman Jakobson a na druhé straně kolaborant a aktivistický protektorátní žurnalista Vladimír Krychtálek, který byl (také asi po zásluze) po osvobození popraven? I titulní stránky zejména kulturních časopisů třeba z 30. let, které jsou jistě ve fondech archivu, by žádoucím způsobem doplnily jinak vzorné vydání Kaplického vzpomínek a přiblížily dobu, která svou úrovní a rozsahem kultury zatím v našich dějinách nebyla nikdy překonána.

Kaplický, Václav: Hrst vzpomínek z dospělosti, ed. Martin Kučera. Národní archiv, Praha 2010, 190 s.

Rekviem zemědělsko-lesnické archivářce a agrární historičce.

In memoriam PhDr. Jany Pšeničkové

/ Pavel Koblasa /

Výše uvedená publikace je vlastně sborníkem vybraných prací archivářky PhDr. Jany Pšeničkové (1940–2008), jejímž hlavním a trvalým zájmem byly dějiny českého zemědělství. O tom svědčí i řada jejích monografií, studií, odborných článků, edicí a také samozřejmě archivních pomůcek, které vyhotovila za svého působení ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích, a následně ve Státním ústředním archivu v Praze.

Práce je rozdělena do dvou celků, přičemž první obsahuje vzpomínky kolegů a kolegyně (PhDr. Jiřina Juněcová, doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., PhDr. Helena Smíšková) na paní doktorku Pšeničkovou, kteří ji dobře znali a řadu let s ní spolupracovali. Do druhé části bylo zařazeno celkem sedmáct studií z díla doktorky Pšeničkové. Závěr tvoří německé resumé z pera Jiřiny Juněcové a Jiřího Šouši. Vybrané stati se samozřejmě věnují agrárním tématům. Značná část se týká majetku hrabat Thun-Hohensteinů na severu Čech (především fideikomisní panství Děčín a alodiální panství Peruc) s přihlédnutím k působení zasloužilého ředitele ústřední správy thunovských panství, Antona Emanuela Komerse (1814–1893). Komers proslul vzornou péčí o thunovská panství, zásadním způsobem přispěl k reorganizaci hospodaření na zmíněných panstvích po zrušení poddanství a stál též u zrodu zemědělské školy v Libverdě, nyní Děčín-Libverda, která zahájila činnost v listopadu roku 1850.

Po těchto člancích následují víceméně v chronologickém sledu příspěvky na obecnější témata se širší působností. Konkrétně byly do sborníku zařazeny články týkající se vyvazení z roboty na Moravě a ve Slezsku včetně přehledných tabulek vlastníků panství a statků, dále schematismů velkostatků v oblasti někdejší Rakousko-uherské říše vydaných mezi léty 1856–1913, zbytkových statků v českých zemích či třeba ochrany historických a přírodních památek v průběhu první pozemkové reformy.

Ze vzpomínkové části sborníku si pro ilustraci osobnosti PhDr. Jany Pšeničkové vypůjčím ještě krátký úryvek z příspěvku Heleny Smíškové, v němž

vzpomíná na svou kolegyni těmito slovy: „...Byla to pilná dívka, a její dobré základy pro práci v archivu, které získala studiem, dovedla v praxi zúročit. Velkou výhodou pro práci s archiváliemi právě v severních Čechách znamenala její solidní znalost němčiny – snad hrála roli skutečnost, že její rodina žila v nedalekém Varnsdorfu. Domnívám se však, že zásadní vliv na její pozdější uplatnění v oboru měly právě začátky v děčínském archivu pod vedením dr. Miloslava Košťála...“

Rekviem zemědělsko-lesnické archivářce a agrární historičce se dočkalo svého představení na vzpomínkové akci, která se za moderování docenta Šouši uskutečnila dne 18. listopadu 2010 v přednáškovém sále Národního archivu. Na úvod přítomné uvítala PhDr. Eva Drašarová, CSc., ředitelka Národního archivu, vzápětí prohovořily editorky díla, tj. PhDr. Helena Smíšková a PhDr. Jiřina Juněcová. Celé podvečerní akci bylo přítomno přes dvacet osob, a to z řad příbuzných paní doktorky Pšeničkové, z řad zaměstnanců Státního oblastního archivu v Litoměřicích a Národního archivu, dále několik pedagogů Filosofické fakulty Univerzity Karlovy. Nechyběl ani nestor české agrární historie ing. Zdeněk Tempír, bývalý zaměstnanec Národního zemědělského muzea.

Rekviem zemědělsko-lesnické archivářce a agrární historičce. In memoriam PhDr. Jany Pšeničkové, ed. Jiřina Juněcová, Olga Roháčová, Jiří Šouša. Spolek zemědělského muzea, Praha 2010, 366 s.

Korespondence T. G. Masaryk – staročeši

/ Milan Vojáček /

První pohled na přebal knihy, na kterém Masaryk soustředěně hledí na majestátní výraz „vůdce národa“ F. L. Riegra, evokuje myšlenku, že se jedná o edici korespondence těchto dvou, tak rozdílných představitelů české politické scény. Korespondence mezi nimi by ovšem stěží vydala na edici čítající úctyhodných 365 stran, ve které je editováno 203 dokumentů z let 1875–1928. (Nehledě na to, že Rieger zemřel v roce 1903.) Skutečnost je tedy taková, že pátý svazek ediční řady Korespondence T. G. Masaryka přináší (podobně jako svazek předchozí, který se zabýval korespondencí Masaryka a slovenských veřejných činitelů do r. 1918) korespondenci se skupinou lidí, jež je označována nálepkou „staročeši“.

Je jasné, že příprava edice vyžadovala náročný heuristický průzkum v řadě archivních a muzejních institucí v ČR. Velmi pečlivá a precizní byla též následná ediční práce, jejíž principy jsou ostatně detailně popsány v edičním úvodu. Edice je dělána dle platných zásad pro tento typ pramene a čtenář se díky hyperpodrobnému poznámkovému aparátu dozvídá řadu vysvětlujících a doplňujících informací. (Poznámky u některých dopisů svým rozsahem i informační hustotou výrazně předčí samotný text editovaného dokumentu.) Samozřejmě nechybí seznam korespondence a výstižný jmenný rejstřík s charakteristikami osob. Ostatně na vysoký standard je čtenář u tohoto edičního týmu zvyklý z předchozích edičních počinů (mj. Korespondence TGM-Kramář, Praha 2005).

Úvodní studie, jež nese název „Vztahy TGM s představiteli a stoupenci Národní strany v Čechách v zrcadle jejich vzájemné korespondence“ toto své vymezení přesahuje a zabývá se Masarykovým postojem k české společnosti, k českému veřejnému životu a politice od sklonku 70. let do roku 1891, kdy staročeská strana přestala být vůdčí silou české politiky a pro Masaryka ztratila na přitažlivosti. Hlavní pozornost je věnována detailnímu popisu vyjednávání realistů v čele s Masarykem na straně jedné a Riegre a dalšími představiteli Národní strany na straně druhé, jež se odehrálo v letech 1889–1890. V této pasáži je fakticky vytěžena většina informací, z následně edičně zpřístupněné korespondence, a čtenář může do největších podrobností sledovat politické námluvy, během kterých se odkrývají širší tendence českého politického života. Pro Masaryka je to evidentně hledání modu vivendi v již etablované

politické garnituře, pro Riegra již určitým způsobem labutí píseň. Neúspěch punktačních jednání a změna rozložení politických sil mezi starými a mladými přispěli k tomu, že se Masaryk, rozhodnutý hrát podstatnou roli ve vedoucí straně české politiky, rozhodl vstoupit do strany mladočeské.

Mírně problematická je snad jen definice a výběr korespondentů „staročechů“. Autoři úvodní studie, Jan Bílek a Helena Kokešová, to jistě reflektují a Masarykovy partnery v této edici označují za „představitel a stoupence Národní strany“. Páteří edice jsou ovšem dopisy TGM s Eduardem Albertem, kterého těžko můžeme označit za staročecha. To asi nejlépe ví právě Helena Kokešová, autorka Albertova životopisu a edice Albertovy korespondence s Rezkem, Kramářem a Kaizlem (Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence. Praha 2004.) Albert, ačkoli se zajímal o aktivní vstup do politiky, se kvůli svému profesnímu vytižení špičkového lékaře politickým představitelem nestal. Jistě, sympatizoval s českou politikou představovanou Riegrem, ale nevyhýbal se ani mladočechům a vřelý vztah měl k realistům. Těžko jej tedy zařadit mezi představitele Národní strany, pokud je vnímána vyhraněně vůči Národní straně svobodomyšlné. Se skutečnými představiteli takto pojímané Národní strany, kterými byli Rieger, Bráf, Mattuš, Zeithammer, Tomek, Randa, Kvíčala, Kořán, Kalousek, Josef Jireček, Durdík a Fandrlík si Masaryk vyměnil jen několik dopisů (mnohdy jen jeden) a to především v období, kdy se snažil etablovat na české politické scéně na sklonku 80. let a sondoval možnosti v rámci staročeské strany. Stranou ponechme Marii Červinkovou-Riegrovou, která byla především sympatizantkou a stoupenkyní svého otce. Další korespondenty, jako ředitele Národního divadla Šuberta, matematika Studničku, redaktora a nakladatele Pazdírka, historika Dvorského, balkanistu J. K. Jirečka, snad můžeme označit za stoupence staročeské strany. Otázka by zněla, proč nezařadit ještě další osobnosti - sympatizanty? Výběr korespondentů je tedy zřejmě spíše účelový, je dán dochovanými dopisy a „společnými“ tématy: Masarykovými prvními kontakty s českým prostředím a jeho příchodem na českou univerzitu v Praze, rukopisnými boji a především jednáním o vstupu do staročeské strany.

Další svazek Masarykovy korespondence rozhodně neslevil z vysokého standardu předchozích svazků, čtenáři se do rukou dostávají další kamínky mozaiky, která odráží nejen působení a snahy TGM, ale i tehdejší problémy české společnosti. Můžeme se jen těšit na avizované další svazky, tentokrát budou Masarykem osloveny zajímavé osobnosti Josef Kaizl a Antonín Rezek.

Korespondence T. G. Masaryk – staročechi. Úvodní studie Jan Bílek, Helena Kokešová; edice Helena Kokešová, Vlasta Quagliatová. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2009, 365 s.

Fémový soud nebo policejní provokace?

/ Milan Vojáček /

Osud libretisty Prodané nevěsty je jistě povrchně znám i zvědavějším gymnazistům a byl literárně zpracován z nejrůznějších úhlů, včetně řady odborných historických studií. Co je dnes ještě možné k této kauze dodat? Kniha Petra Kovaříka, která se velmi detailně věnuje odsouzení „zrádce národa“ Karla Sabiny jeho bývalými přáteli v čele s Juliem Grégrem, dokazuje, že je stále možné klást si nové otázky a přinášet nové poznatky, jež případ Sabiny alias agenta Romana posouvá do dalších rovin a souvislostí.

Kovařík, zřejmě inspirovan výstavou Státního oblastního archivu Praha v roce 2007, kde byl vystaven vyšetřovací protokol Julia Grégra zapsaný během šetření zemského trestního soudu v Praze při vyšetřování okolností tzv. „národního soudu“, absolvoval namáhavé a podrobné studium pramenů, jež jsou ke sledovanému tématu k dispozici. Vedle archivních dokumentů z policejního ředitelství a z již zmiňovaného trestního soudu, to jsou též soudobé novinářské polemiky, korespondence protagonistů a memoárová literatura. Kovařík se z této trnité a snad i napínavé cesty ad fontes vrací s tučným úlovkem, který předkládá čtenáři ve formě rozsáhlé obrazové, ale především textové přílohy přesahující úctyhodných 200 stran. Čtenář si tak může ověřit způsob Kovaříkovy interpretační práce s prameny, která je někdy mírně psychologizující. Také řadě badatelů, kteří se tématem budou zabývat v budoucnu, Kovařík ušetřil cestu do archivu a studium němčiny. Tuto přílohu, která je vlastně jakousi edicí pramenů včetně vysvětlující ediční poznámky, ponecháme laskavému čtenáři, aby se jí dle své volby prokousal (doporučujeme, aby rozhodně nevynechal Sabinův pamflet *Obrana proti lhářům a utrhačům*) a pojďme se podívat na samotnou studii.

Kovařík v úvodu konstatuje, že k Sabinově donašečství bylo sneseno již dostatek důkazů a o jeho vině není pochyb. To ostatně velmi pregnantně dokumentuje v kapitole shrnující a hodnotící literaturu k případu Sabina nazvané „Jak byly odhalovány důkazy o Sabinově konfidentsví.“ Z tohoto důvodu se Kovařík zaměřil na rekonstrukci „národního soudu“ nad Sabinou alias udavačem Romanem z léta 1872, jenž byl dosud opomíjen.

O autorově hloubce ponoru do tématu a erudici nemůže být pochyb. Velmi zdařilá je především pasáž nazvaná úvodní poznámky, kde Kovařík

načrtá záměr své studie. Vše další je již „jen“ detailní rozpracováním zde podaného základního schématu.

Nespornou Kovaříkovou předností je, že na rozdíl od řady profesionálních historiků, umí psát čtivě. Sabinův případ by se v jeho podání mohl stát až detektivním příběhem. Bohužel ve snaze být „objektivní“ dává Kovařík velmi často promlouvat pramenům a na řadě míst je tak pouhým komentátorem a spojovatelem dlouhých citovaných pasáží. Přestože má při výběru citací šťastnou ruku a celková struktura studie je velmi dobře promyšlená, je text poněkud přehlacen detaily. Navíc řada problémů se jakoby neustále vrací, i když z posunuté perspektivy. Možná méně by bylo více.

Kovařík začíná ve svém líčení tzv. Petardovou aférou, tj. událostmi spojenými s výbuchem bomby před budovou pražského policejního ředitelství v roce 1869, která sama o sobě není podstatná, důležitá je spíše následná dohra v podobě žaloby Sabiny na šéfredaktora vídeňského časopisu *Vaterland*, který označil Sabinu v souvislosti s touto aférou za policejního agenta. Sabina soud vyhrál a uhájil svoji pozici vlastence, demokrata a liberála, jednoho z nejdůležitějších představitelů mladočeského křídla národní strany.

Paradoxně titíž lidé, kteří Sabinu při této příležitosti obhajovali a vypovídali v jeho prospěch, se v roce 1872 sešli na popud Julia Grégra, aby konfrontovali Sabinu s dokumenty, které byly vyneseny z policejního ředitelství a ztotožňovaly Sabinu s agentem Romanem. Sabina svoji vinu přiznal a jeho bývalí přátelé mu zřejmě dali na vybranou: buď oni věc zveřejní nebo Sabina odejde do vyhnanství. Sabina skutečně Prahu opustil, ale až v okamžiku, kdy o agentu Sabinovi referovaly nejdříve vídeňské a následně české deníky. Rozhořčený Sabina následně zažaloval účastníky „národního soudu“ a právě dokumentace soudního vyšetřování, které bylo nakonec zastaveno, je hlavním pramenem, z něhož Kovařík vychází při rekonstrukci průběhu „národního soudu“. Kovařík si dále všímá okolností zveřejnění Sabinova odhalení v tisku, konstruuje hypotézy o tom, kdo a proč vynesl materiály z policejního ředitelství. Naznačuje, že celá záležitost mohla být v režii vídeňského ministerstva vnitra resp. státní bezpečnosti. Snad právě proto, tvrdí, nebylo vyšetřování okolností „národního soudu“ ukončeno, ale odloženo *ad acta*.

Mírně neústrojně působí zařazení dalších kapitol, jež jsou zřejmě rozpracováním autorových předchozích textů zveřejněných při jiné příležitosti (viz ediční poznámka s. 351). Nicméně právě tyto kapitoly dokazují, že Kovaříkův styl je jeho velkou předností. Kapitola „Epilog: Tajemství smrti“, ve které se řeší, kdy a kde vlastně v listopadu 1877 Sabina zemřel, potažmo kde bydlel, vede až k úvahám o Sabinově narození. Zde mimo jiné asi nejkouzelnější překlep (vedle férového soudu a Neue *Freu* Presse), když Kovařík

píše, že Sabina věřil, že se narodil roku 1911. V této kapitole je též dobře patrná slabina prací založených na „nových faktech“. Faktum v historii není dáno, ale je vždy interpretačním konstruktem, v lepším případě vycházejícím z kritického přístupu k pramenům. Při užití nových pramenů, a v takto známé a problematické kauze obzvláště, je velmi nesnadné nepodlehnout určitému „okouzlení prameny“. Je běžné, že prameny (a to i prameny úřední povahy s čísly jednacími, o hlášeníh konfidentů ani nemluvě) si protirečí, a proto je velmi obtížné dostat se k jádru věci. Od určité doby (a pro 19. století to jistě platí), není ani možné využít všechny prameny, jež mohou být k dispozici. To lze v této souvislosti ilustrovat například využitím pramene z policejní evidence pobytu osob v Praze, kterou Kovařík překvapivě nezmiňuje. Podle pobytové přihlášky, uložené v Národním archivu ve fondu Policejní ředitelství-konskripce, Sabina v roce 1858 udal, že se narodil v roce 1814 (matrika udává 29. prosinec 1813) a od roku 1868 až do své smrti bydlel v dnešní Jungmannově ulici čp. 774. Na místo, kde podle protokolu zemřel 9. listopadu, se rodina oficiálně přestěhovala až 19. listopadu 1877.

Kapitola „Měřítka viny“ odmítá teorie o tom, že by Sabinova udání byla neškodná, že by Sabina takřkajíc vodil policii za nos. Naopak Sabinova činnost poškozovala nejen konkrétní osoby, ale především český politický tábor jako takový. Kapitola „Varující stín“ je jakýmsi přehledem literárně-psychologických úvah o Sabinově motivaci ke konfidentské činnosti, která osciluje od Sabinovy prodejnosti k libidem podmíněnému exhibicionismu.

Na závěr se vraťme k úvodní pasáži knihy nazvané „Proč národní soud právě dnes?“ Kovařík zde aktualizuje kauzu Sabina s poukazem na obecnější princip vyrovnání se s udavači, kteří, ač umělecky velmi cenní tvůrci a politicky angažovaní jedinci, hráli (a někdy i ryze z finančně-existenčních důvodů) roli aktivních spolupracovníků státního bezpečnostního aparátu, roli zrádců. Nelze než souhlasit s Kovaříkem, že soudit tyto lidi bylo, je a bude obtížné, a často se jejich „soudci“ nevyhnou pochybnostem a pocitům marnosti.

Kovařík, Petr: Národní soud nad zrádcem Karlem Sabinou. Nová fakta, policejní a soudní dokumenty, výpovědi svědků. Modrý stůl, Praha 2010, 360 s.

Josef Borovička.

Osudy českého historika ve 20. století

/ Mikuláš Čtvrtník /

V roce 2009 vyšla v nakladatelství Academia v edici Paměť kniha Jiřího Lacha *Josef Borovička. Osudy českého historika ve 20. století*. Jiří Lach se v předkládané monografii věnuje životním osudům historika a archiváře Josefa Borovičky (1885–1971) od jeho narození až po jeho smrt v době začínající normalizace. Jednotlivé kapitoly postupují chronologicky podle etap, jež kopírují dějiny českých zemí: doba do r. 1918 spjatá mimo jiné s Borovičkovým působením v zemském archivu; první republika spojená s Borovičkovým působením na ministerstvu školství, při zakládání Státní archivní školy, v zemském archivu a na Univerzitě Komenského v Bratislavě (řádným profesorem zde od r. 1936); období 1938–1948, kdy Borovička figuroval jako řádný profesor Masarykovy univerzity v Brně, po válce pak chvíli jako ředitel Archivu Ministerstva vnitra po Jaroslavu Prokešovi a učitel na Vysoké škole politické a sociální; doba po únoru 1948 spojená s ústupem Borovičky z veřejného života a s jeho čtyřletým vězněním, dále etapa Borovičkova života po jeho návratu z vězení r. 1954. Až poslední, sedmá kapitola „Dílo Josefa Borovičky – tři exkurzy“ se zabývá třemi vybranými podstatnými tématy, jimž se Borovička ve své vědecké činnosti věnoval (F. Palacký, T. G. Masaryk, francouzská revoluce a Napoleon).

Docent Jiří Lach (*1971), od roku 2009 děkan Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, patří mezi historiky s bohatou zahraniční zkušeností. Vedle základny na Katedře politologie a evropských studií olomoucké univerzity studoval na Central European University, vyučoval na různých amerických univerzitách, krátce také na Vojenské akademii Spojených států ve West Pointu, na univerzitě v Jeně v Německu pak přednášel evropské politické systémy a historiografii. Co se týče jeho badatelského zaměření v oblasti historiografie, zaměřuje se Jiří Lach převážně na dva historiky: Josefa Šustu a Josefa Borovičku. K oběma vydal již řadu studií a k oběma také jejich monografie. Borovička se dočkal zpracování ve zde recenzované publikaci, která je zároveň Lachovou prací habilitační. K Josefu Šustovi je to pak anglicky psané stručné pojednání *Josef Šusta 1874–1945. A History of a Life – A Life in*

History (Olomouc 2003), jež se dočká pravděpodobně v letošním roce také české podoby jistě v rozšířenější podobě pod názvem *Josef Šusta (1874–1945). Český historik evropského rozhledu* v nakladatelství Argo.

Lachova monografie k Josefu Borovičkovi představuje výborně pramenně založené dílo (fondy Archivu Akademie věd ČR, Archivu hlavního města Prahy, univerzitní archivy Karlovy univerzity, Masarykovy univerzity, Univerzity Komenského, Literárního archivu PNP a další). Velmi cenné je využití dosud nezpracovaného fondu Josefa Borovičky v Literárním archivu PNP. Silnou stránkou monografie je pak zařazení Borovičkova života a tvorby do obecného kontextu tehdejšího života vědeckého a univerzitního. Jiří Lach se mimo jiné nevyhýbá problematice otázky kolaborace českých historiků v době druhé světové války i po únoru 1948. Věnuje se známému obvinění, které po druhé světové válce vznesl Borovička na dosavadního ředitele Archivu Ministerstva vnitra Jaroslava Prokeše. Borovička podle Josefa Kollmanna, na nějž se také Lach odvolává (s. 157–160), zcela nespravedlivě a pravděpodobně také z důvodu snahy obsadit post ředitele Archivu Ministerstva vnitra obvinil Prokeše z kolaborace v době Protektorátu. Spíše než že by Lach přednesl vlastní hodnocení záležitosti, odvolává se na svědectví a hodnocení situace od Josefa Kollmanna. Co se týče poúnorové kolaborace historiků, Lach problematizuje vůbec samotnou kategorizaci na kolaborující a nekolaborující s režimem, upozorňuje na konkrétních příkladech na nejasné přechody mezi těmito dvěma skupinami (s. 183–187). Sleduje v této souvislosti Borovičkovu poválečné učitelské působení na Vysoké škole politické a sociální (s. 188–192) a v poúnorové době do Borovičkova zatčení r. 1949 jeho pozici interpretuje jako částečné přizpůsobení se požadavkům režimu při zachování odkazu předválečného myšlení.

Někteří čtenáři by možná mohli postrádat akcent na Borovičkovu dílo, ovšem autor sám na počátku práce zdůrazňuje, že jeho zájem se bude soustředit především na „životní příběh historika“ (s. 10). Část pozornosti však autor věnuje Borovičkovu dílu, především historickému. Vedle Borovičkových zásluh na poli historie stojí však určitě také za zmínku jeho přínos i pro oblast archivnictví a archivní teorie, konkrétně především co se týče organizace archivní práce. Podnětné jsou Borovičkovy úvahy o archivních korespondentech.¹ Borovička patřil k jejich zastáncům a považoval za nešťastný krok, když český zemský sněm roku 1865 zamítl návrh na jejich jmenování. Tím byla podle něj zasazena těžká rána možnému rozvoji české archiv-

1 Borovička, Josef: *Samospráva a archivnictví v Čechách*. Praha 1914, s. 5–7.

ní organizace. Archivní korespondenti, čili „dopisující členové zemského archivu“, měli dle Borovičky představovat v jistém smyslu výkonný orgán zemského archivu. „Měli by za úkol pátrati ve svých kruzích po listinách a jiném historickém materiálu v celých Čechách a získavati jej pro zemský archiv.“² Nejen že by vyhledávali archiválie roztroušené porůznu po celé zemi, nýbrž Borovička zdůrazňoval, že by zároveň „mohli buditi historický smysl, úctu a lásku k starým písemnostem v nejširších vrstvách a tím připravit půdu pro náležitou organizaci archivní, neboť víc než zákonná opatření chrání archivy bdělé vědomí o jejich ceně.“³ Tato slova jsou dle mého názoru platná také pro dnešní dobu. Borovička zde pomyslně „uhodil hřebíček na hlavičku“. Především ti, kdo pracují na poli předarchivní péče, dobře vědí, jak obtížná jsou jednání s původci. Často nepostačuje ani vědomí zákonných povinností, které by původce měl dodržovat. Nejdůležitější a zároveň ovšem nejobtížnější je přesvědčit původce, že dokumenty jím produkované mají velký význam, že je smysluplné tyto dokumenty dobře pořádat již u něj samotného a následně je předávat do příslušného archivu. Souhlasím zde zcela s Josefem Borovičkou, že pro účinnou a kvalitní spolupráci s producenty archiválií je toto „bdělé vědomí“ o ceně archiválií tím nejprůběžnějším a současně velmi často utopickým požadavkem. Podobné otázky vztahující se k archivnictví i teoretickým otázkám s ním spjatým jsou však mimo záměr uvedené knihy a je tedy pochopitelné, že se jich autor dotýká jen okrajově.

Lach svou monografií docílil zasazení Josefa Borovičky a jeho díla do obecného dobového kontextu. Nesoustředí se primárně na analýzu Borovičkova díla. Důraz klade na sledování životních osudů Borovičky ve vztahu k obecnému dějinnému vývoji, který chápe jako podmínku, za níž se utvářelo Borovičkovu dílo. Základní směřování monografie Jiří Lach shrnul v posledním odstavci knihy: „V posledních osmnácti letech v české historiografii nejednou zazněl hlas o tom, že bez poznání dějin vlastního oboru může současné dějepisceství jen obtížně dosáhnout evropské či světové úrovně. Domnívám se, že nedílnou součástí studia dějin historiografie je vedle analýzy vědeckého díla také poznávání podmínek, v nichž historik tvoří a pracuje. Naším spisem jsme chtěli doložit toto vnější klima na příkladu jednoho z opomíjených dějepisců – na Josefu Borovičkovi.“ (s. 267). Důraz na sledování vnějších vlivů, podmínek, které určovaly charakter Borovičkova života a díla, se projevuje také v Lachově tvrzení v závěru práce, že totiž „tyto okolnosti mají stejný a za určitých podmínek podstatnější vliv než-li dějepiscovo vnitřní ustrojení“ (s. 257). Podobně v úvodu Lach o své koncepci

2 Tamtéž, s. 5.

3 Tamtéž, s. 6.

ci monografie píše, že jí jde o zmapování „*působení externích faktorů na historikův život a zprostředkovaně také na jeho tvorbu.*“

Badatelská cena knihy Jiřího Lacha nespočívá pouze v představení dosud spíše opomíjeného Josefa Borovičky, nýbrž čtenáři je zároveň představena širší freska o stavu a charakteru českého dějepisectví především první poloviny 20. století. Autor ukázal velký přehled v literatuře a orientaci v otázkách, které tehdy řešila historická věda. Lachův *Josef Borovička* tak znamená nesporný přínos recenzované knihy pro poznání českého dějepisectví i archivnictví ve 20. století.

Lach, Jiří: Josef Borovička. Osudy českého historika ve 20. století. Academia, Praha 2009, 348 s.

Aleš Skřivan ml.: Československý vývoz do Číny 1918–1992

/ Pavel Dufek /

Dějiny jsou nekončícím příběhem lidského snažení. Znalost minulosti může výrazně napomoci plánování budoucích činů a ušetřit jednotlivcům, korporacím i státům mnohdy nejen námahu při uskutečňování jejich úmyslů, ale především vyvarovat se chyb, které by mohly ztížit dosažení jejich cílů, ba zničit celé jejich snažení.

V současné době je Čína bezpochyby státem, který svými ekonomickými výsledky nejen přitahuje pozornost široké veřejnosti, ale ovlivňuje právě kvůli velikosti své průmyslové i zemědělské produkce světové dění hospodářské a politické. Kniha Aleše Skřivana ml., která je vlastně jeho habilitačním spisem, se zabývá, jak vyplývá z jejího názvu československým vývozem do Číny. V prvé řadě je nutno upozornit na to, že název je poněkud nepřesný. Ačkoliv se většina díla vskutku týká československého vývozu do Číny v době, kdy Československo existovalo, tedy v letech 1918 až 1992, její záběr je širší: Líčení událostí v knize začíná logicky přiblížením vztahů Rakousko-Uherska s Čínou před 1. světovou válkou, na něž pak navazovala ČSR, a to nikoli bez potíží, které jsou velmi dobře zobrazeny, a končí popisem toho, jak se nově vzniklá ČR a její podniky vypořádávaly s dědictvím po zaniklém Československu na sklonku 20. století a v prvním desetiletí 21. století. Autorův úmysl pojednat vývoj obchodních vztahů naší vlasti s Čínou vlastně v celém 20. století je nutno ocenit zvláště proto, že výsledek se jeví zcela zdařilý, a také proto, že Aleš Skřivan ml. tak na zvolené hospodářsko-politické materii ukázal, že dějiny vlastně nemají žádný trvalý přerыв a že tudíž události minulé vždy ovlivňují budoucí děje.

Z hlediska metodologického je práce logicky rozčleněna do dvou velkých částí: V první části knihy je zkoumáno období, v němž oba obchodní partneři – Československo a Čína – byly v podstatě tržními ekonomikami, se všemi výhodami i omezeními, která s tímto uspořádáním byla spojena. Ve druhé části je analyzováno základní téma knihy v době, po jejíž valnou část byla pod politickým tlakem v obou státech zavedena dominantní státní kontrola hospodářství, resp. přímo jeho bezprostřední řízení státními a stranickými

orgány. Obě části mají obdobnou, ale nikoli stejnou strukturu. Před analýzou československého vývozu do Číny autor v obou částech nejprve popisuje stav a vývoj československé vývozu jako celku v obou obdobích. Z autorova zkoumání vyplývá, že export do Číny nebyl pro Československo životní záležitostí, ani v období 1. republiky, ani v období po 2. světové válce, ale nebyl zároveň v celkovém objemu vývozu zcela marginální položkou. V první části je pak přiblížen vývoj čínského hospodářství mezi svržením čínského císařství a nastolením komunistické vlády v celé Číně, ve druhé části obdobnou funkci plní popis zahraničního obchodu komunistické Číny mezi lety 1949 a 1989. Po těchto rámcových kapitolách, které jsou však pro pochopení dalšího výkladu nutné, následují v obou částech dvě z historiografického hlediska stěžejní kapitoly. Nejprve je zařazena pečlivá analýza československého vývozu do Číny ve sledovaných obdobích, v níž jsou zkoumány příčiny proměn objemů i sortimentu vyváženého československého zboží, tedy právní rámec vývozů, způsoby plateb a úvěrování, a výsledky vývozů do Číny pro československé hospodářství jako celek i jeho odraz na našem vnitřním trhu. Pak následuje v obou částech kapitola pojednávající o působení československých podniků na čínském trhu. Čtenářsky jsou to kapitoly, při zachování autorova vědecky střízlivého přístupu, nepřitažlivější. Je v nich totiž pojednáno o úmyslech a plánech jednotlivých výrobců a dodavatelů a dále o potížích, se kterými se při jejich uskutečňování v Číně setkávali, což může být mnohdy instruktivní i pro naše současné podnikatele zajímající se o vývoz do Číny. Jako podnik nejvíce zainteresovaný v předválečném i poválečném období na čínském trhu vychází z těchto kapitol plzeňská Škodovka, následována brněnskou Zbrojovkou, Vítkovickým horním a hutním těžářstvím a ČKD. Autor výslovně upozorňuje, že o mnohých obchodech těchto výrobců je obtížné zjistit přesné a úplné údaje, poněvadž jejich náplní byly dodávky zbraní a střeliva, což se takřka vždy různě tajilo a zakrývalo, nemluvě o tom, že se tajily jejich objemy a složení. Naproti tomu na základě zkoumání pramenů dospěl k závěru, pravidelně v zahraničním tisku se objevující tvrzení, že v meziválečném období byla Škodovka předním dodavatel zbraní, nemá oporu v pramenech. V souvislosti se zbrojními dodávkami i vývozem civilního zboží je zajímavý autorovo zjištění, že vlastně jen firma Sellier&Bellot vyrábějící střelivo nevykazovala v Číně z meziválečného období žádné neuhrazené pohledávky. V období po 2. světové válce i v době po pádu komunistického režimu v Československu to byla zřejmě opět Škodovka (po část této doby působila pod různými názvy a byly do ní začleněny jí před 2. světovou válkou nepodléhající výrobní závody), která díky širokému sortimentu své výroby a v některých oborech i velikosti strojů (elektrárenské turbíny)

byla největším československým a českým vývozcem do Číny. V obou kapitolách pojednávajících o čínských obchodech jednotlivých československých výrobců se ovšem zároveň vyjevuje největší potíž při zkoumání zahraničního obchodu Československa, zvláště v období po roce 1948, a to nejen s Čínou, kterou je to, že nejsou zachovány v alespoň částečně uceleném stavu písemnosti jednotlivých podniků zahraničního obchodu. Aleš Skřivan ml. se s touto nesnází sice na přijatelné úrovni vynaložením zřejmě nesmírného úsilí vyrovnal, ale právě proto je nutno litovat toho, že nemohl, až na výjimky, pracovat s prameny vzniklými činností PZO. Při jeho znalosti věci by se totiž v těchto písemnostech daly určitě nalézt mnohé jednotlivosti, kterými by bylo možno doložit na konkrétních příkladech potíže, se kterými se dodavatelé do Číny v minulosti setkávali, a s jejichž obdobou se pravděpodobně budou setkávat naši vývozci i v budoucnu. Tyto prameny, zřejmě již nenávratně ztracené, by též bylo možno využít k tomu, aby snáze rozbily iluze a uvedly na pravou míru ne vždy dostatečně podložená tvrzení, jež se objevují v médiích při debatách o vývozu do Číny. Ohledně prezentací obchodů s Čínou v našem tisku a jeho vnímání širokou veřejností, které autor zařadil do své práce, jsou až úsměvné jím uváděné citace z Rudého práva z roku 1928 o *pobouření...v celé jižní Číně proti československé vládě* kvůli dodávkám zbraní ze Zbrojovky do Číny (s. 137). Méně úsměvné je pak, při znalosti předchozího vývoje obchodu mezi Československem a Čínou, jak je představen v knize, číst o postojích českého tisku k výstavbě elektrárny Šen-tchou. Z uvedených postojů, výroků a citací mnohých novinářů totiž plyne, že o historii tohoto obchodu a o podstatě dodávek do Číny a jejich významu pro jednotlivé dodavatelské podniky, jakož i o jejich národohospodářských dopadech, neměli naši žurnalisté, a i mnozí ekonomové, hlubšího ponětí (s. 316 až 319).

Po uveřejnění této knihy Aleše Skřivana, ml. je ovšem jasné, že pokud bude od nynějška někdo vyslovovat dalekosáhlé soudy o obchodu Česka s Čínou, a nebude ji znát, jeho prohlášení bude možno bez dalšího přejít. Pramenná základna, kterou autor využil je totiž velmi široká – zahrnuje nevydané prameny naší domácí provenience (AMZV, NA, MZA, podnikové archivy), provenience britské (The National Archives, London – Foreign Office), a také, což je nutno vysoce ocenit, i provenience čínské (The Second Historically Archives of China, Nanjing) a množství pramenů vydaných a získaných na bázi oral history. Samozřejmostí je též využívání velkého objemu sekundární literatury. V samotném textu i v přílohách je množství ilustrativních tabulek a grafů, jejichž sestavení si určitě vyžádalo velké úsilí. Fotografická příloha působivě dokládá, jaké výrobky a zařízení byly (především Škodovkou) do Číny v průběhu 20. století dodávány. Z hlediska uživatelského

je však škoda, že v knize není zařazen jmenný a místní rejstřík. Autor, jak již bylo uvedeno výše, dovedl svou práci až na práh současnosti – nenovější jím uváděná statistická data se týkají roku 2008. Vyznění jeho díla není nijak optimistické, ba naopak, narušovány a vlastně i bořeny jsou jím mnohé iluze ohledně možností vývozu do Číny. Závěry, k nimž Aleš Skřivan, ml. ve svém díle dospěl, jsou však natolik dobře pramenně podloženy, že jsou jen stěží zpochybnitelné.

Skřivan, Aleš ml.: Československý vývoz do Číny 1918–1992. Scriptorium, Dolní Břežany 2009, 486 s.

Studie o rukopisech

/ Václav Bartůšek /

Mezi česká recenzovaná periodika patří i sborník *Studie o rukopisech*, který od roku 1962 vydává Akademie věd, nejdříve, Československá akademie věd, v současnosti Archiv Akademie věd ČR (spojený s Masarykovým ústavem) a Komise pro soupis a studium rukopisů. Řada sborníků se sice věnuje na první pohled zdánlivě úzké a specifické problematice, ale dlouholetá praxe potvrdila nezastupitelnost tohoto periodika v kolekci našich historických časopisů a sborníků. Prokázal to i vznik monografické řady, kde se naši vynikající odborníci věnují od roku 1995 seznamování širší odborné a vědecké veřejnosti s nejdůležitějšími dosud nezpracovanými kolekcemi památek z dějin nejstarší i starší literatury v českých zemích. V posledních dvou svazcích z řady sborníků s původními i materiálovými články i zprávami se nacházela celá řada vynikajících studií k některým velmi důležitým rukopisům a jejich výzkumům, jako např. středověký plenář z Načeradce nebo pařížský fragment latinského překladu Kroniky tak řečeného Dalimila a celá řada dalších. Domnívám se tedy, že je vhodné připomenout alespoň dva nejnovější svazky tohoto sborníku a alespoň jeden z nejnovějších monografických svazků.

Studie o rukopisech, Sv. XXXVII–XXXVIII, 2007–2008, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v.v.i., Komise pro soupis a studium rukopisů, 192 s.

Dvojčíslo *Studie o rukopisech*, Sv. XXXVII–XXXVIII, 2007–2008 bylo zaměřeno především na české středověké rukopisy. V úvodní studii *Husitský výklad žalmů v rukopise Národní knihovny ČR XIII G 25* se věnoval její autor Jindřich Marek srovnání této ve středověku velmi oblíbené památky s jinými podobnými díly blízkými se době vzniku zkoumaného rukopisu a jejich obsahové analýze, včetně uvedení jeho podrobného standardního textu i vyobrazení některých důležitých stran z něho i jiných v článku pro srovnání uvedených památek.

V tomto čísle *Studií o rukopisech* byla věnována velká pozornost středověkému plenáři z Načeradce na Podblanicku. Zaujal hned autory dvou studií. V první z nich *Středověký plenář z Načeradce* nás s touto památkou seznamuje podrobněji z kodikologického hlediska Stanislav Petr, jeden z největších znalců z oboru starších literárních dějin. Na základě odborného standardizovaného popisu i dostupných pramenů a literatury se snažil upřesnit

dobu vzniku této pro region velmi významné památky. Popisuje vývoj, současný stav i kompozici této památky, která má pro Načeradec i význam narativního historického pramene kvůli charakteru zde dochovaných poznámek. Zachycují většinou dějiny městečka v raném novověku, zejména do třicetileté války. Autor studie upozorňuje, že plenář z Načeradce patří mezi desítku nejstarších dochovaných diecézních misálů v českých zemích. S některými z nich ho na konci své studie i stručně srovnává. V krátké příloze je uveden popis rukopisu, repertoár dochované části načeradeckého pelnáře a dvě obrazové přílohy. Druhá studie *Výzdoba misálu z Načeradce* je od Pavla Brodského, významného historika umění, který se tématice umělecké výzdoby rukopisů věnuje celý život. Rukopis zařazuje Brodský mezi památky se skromnější výzdobou. Věnoval se především Kánonovému obrazu na fol 11 vb. a iniciálám rukopisu, jak dokládá i barevná obrazová příloha studie na s. 49 a 50 dvojčísla.

V další následující studii „*Strahovský druhý*“ rukopis *Knihy Tovačovské DF V 11 (Doplňky k soupisu rukopisů Knihy Tovačovské VI.)* přináší Irena Zachová nové poznatky k dějinám této památky z oblasti právnických rukopisů. Rukopis je pozdním opisem kvalitní předlohy (asi kol. r. 1500), avšak může mít velký význam, pokud by se připravovala nová edice celého díla. Poněkud jiného charakteru než většina studií ve sborníku obsažených je rozsáhlejší práce Viktora Kubíka *Studie k umělecko historické terminologii středověké knižní malby*, která se především věnuje akantovému listu v iluminaci středověkých rukopisů a je doplněna názornými výtvarnými přílohami. Rukopisným památkám z raného novověku ve Francii, hlavně památníkům (*alba amicorum*) s bohemikálními vpisky se věnuje studie Marty Vaculínové *Památky v Národní knihovně v Paříži*. Mezi nimi se např. nachází také památník Fridricha Falcého a jeho otce.

V osobní vzpomínkové rubrice sborníku přibližuje Pavel Spunar osobnost pražského historika, archiváře a editora Jaroslava Eršila (20. 1. 1926 – 18. 11. 2008), vydavatele Husových spisů. Na vědeckou práci Zdeňka Šolleho vzpomínal Miroslav Šmidák. Po několika recenzích uzavírala celý sborník bibliografická příloha *Česká literatura kodikologická XXXII.*, kterou připravuje Marta Hradilová.

Studie o rukopisech, Sv. XXXIX, 2009, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v.v.i., Komise pro soupis a studium rukopisů, 400 s.

V roce 2009 bylo číslo Studií o rukopisech věnováno památce vynikající české medievistky a klasické filoložky PhDr. Anežky Vidmanové, CSc. († 25. 7. 2010), rozené Schmidtové, znalkyně středověké literatury a editorky spisů mistra Jana Husa. Ta měla v roce svého úmrtí oslavit své významné

životní jubileum. Proto jí byly věnovány první dvě kratší vzpomínky v úvodu – *In memoriam Anežky Vidmanové* od právního historika Jiřího Kejře a *Femina doctissima* od významného medievalisty Pavla Spunara. V tomto svazku Studií o rukopisech, Sv. XXXIX/2009 lze najít poměrně velké množství studií rozmanitého obsahu.

Vzhledem k většímu počtu a obsahu příspěvků se především zaměříme na články z oddílů články a materiály. Ve studii *Tabulae, tabulae ecclesiae* se po poměrně delší analýze snažila její autorka Zdeňka Hledíková vysvětlit vývoj pojmu kostelních desek (*tabulae ecclesiae*) zhruba od konce antického Říma ve 4. století našeho letopočtu až do současnosti. Největší důraz se klade na středověk a důkazy o nich v evropských rukopisech. Autorka dospěla k závěru, že sousloví *tabulae ecclesiae* mohlo mít ve středověku dokonce i tři významy. Jednak to mohly být předchůdci kostelních desek a později i informačního systému vývěsek. Odlišným typem pak byly seznamy osob zahrnutých v příslušném kostele do stálého liturgického připomínání z nichž se postupem času mohl vyvinout i určitý druh freskové výzdoby. Svým účelem v nich pokračují raně křesťanská martyrologia a jsou svou formou nástupci antických fasti (kalendářů – schématismů). Jako třetí varianta se mohlo jednat o víčko církevní pokladny.

Nedávno obnovený a do Národní knihovny v Praze získaný rukopisný zlomek rozebírá a hodnotí Viktor Kubík ve studii *Poznámky k původnímu stylu, dataci a lokalitě vzniku Pařížského fragmentu latinského překladu Kroniky tak řečeného Dalimila*. S tímto zlomkem, který autor studie řadí okruhu italské boloňské knižní malby 20. nebo 30. let 14. století. Mezi pravděpodobné objednavatele rukopisu latinského překladu kroniky může být zařazen i Karel IV. Tato i další hypotézy potvrzují, že rukopis představuje velice důležité dílo, nejen pro naše země, ale i Itálii a je spojen i s působením a vystoupením Lucemburků v Evropě. Studie je doplněna černobílými obrazovými přílohami i zahrnuta do barevné přílohy v textu.

Husitskému rukopisu o přijímání pod obojí se věnovala Helena Krmíčková ve studii *Artibus pro comunione sub utraque specie Jakoubka ze Stříbra*. Středověký historický spis, na který upozornil již vynikající osvícenský piaristický historiograf P. Gelasius Dobner a S. Catharina velmi podrobně analyzuje a hodnotí Marie Bláhová ve své studii *Annales historiam regni Bohemiae et urbis Pragensis ab anno 1278 usque ad 1399 illustrantes*. Ve studii *Středověké učení o lásce v humanistickém hávu? Andreas Capellanus, jeho traktát De amore a rukopis pražské Národní knihovny XIV E 29* přináší Lenka Jiroušková k výzkumu rukopisu z konce 15. století. Rukopisům Jednoty bratrské z konce 15. století se ve své studii *Dva neznámé rukopisy k počátkům Jednoty bratrské v benediktinské knihov-*

ně v *Seitenstetten* Dušan Coufal. „Urbář“ kláštera augustiniánů-eremitů v Pivoni v knihovně *Angelica* v Římě podrobně popsali a zhodnotili Stanislav Petr a Irena Zachová.

Pak následovaly dvě materiálové studie. Astronomickými rukopisy z počátku 15. století se zabývala práce Aleny Hadravové *Ke středověké recepci mýtů o vzniku souhvězdí (Traktát o uspořádání stálic v rkp. Praha, NK XXVI A3)*. Rozborem právních rukopisů Mikuláše Puchníka z českých zemí přelomu 14. a 15. století a jejich srovnáním s dalšími rukopisy podobného charakteru z oblasti střední Evropy se zabýval Dominik Budský v článku *Processus judicialis secundum stillum Pragensem Mikuláše Puchníka*. Práce vycházela především z výzkumů v zahraničních knihovnách. Po oddíle drobných článků, kde je možno připomenout alespoň stať Marty Vaculínové *Alba amicorum Pavla z Jizbice*, která se vázala k dosud neznámému dílu humanistického básníka nebo článek Pavla Brodského *Iluminované rukopisy Stadtbibliothek v Budyšině*. Sborník uzavírá několik recenzí a zpráv z vědeckých konferencí.

Řadu monografií by v tomto výběru mohl zastoupit katalog dlouholetého renomovaného badatele a našeho předního znalce této problematiky, za něhož je v současné době pokládán Stanislav Petr, jak to dokládá i zde zveřejněná kodikologická i knihovědná monografie o jednom z nejvýznamnějších knižních souborů v českých zemích.

Stanislav Petr, *Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně. Studie o rukopisech, monographia, Sv. XII, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v.v.i. Praha 2007, XCIV, 588 s.*

S podporou grantu č. 404/05/0122 uděleného Grantovou agenturou ČR vyšla jako monografické dílo Studií o rukopisech v roce 2007 zajímavá kniha, která obsahuje soupis celkem 127 rukopisných svazků. Soupis sestavil a k vydání připravil dlouholetý pracovník a zkušený odborník z Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd České republiky Stanislav Petr. Po krátké předmluvě (na s. V.), kde Ivan Hlaváček, předseda Komise pro soupis a studium rukopisů, zdůraznil význam této práce pro další studium a bádání v různých odvětvích historických věd, následoval úvod – obsáhlejší pojednání *Rukopisný soubor knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně* (s. VII–XXX), které napsal autor tohoto soupisu. Úvodní část byla přeložena do němčiny (s. XXXI–LX) a doplněna o Seznam pramenů a literatury (s. LXI–XCIV). Do rejstříku zařazena nebyla. Dočteme se zde nejen o historii farní převážně rukopisné knihovny při kostele sv. Jakuba od 1. třetiny 13. století až do současnosti, ale i o původu a obsahu knih. Velmi často se jednalo o misály a další knihy užívané při církevních obřadech. Od dubna 1931 je knihovna depnována v Archivu města Brna (fond V3 – Svatojakubská knihovna). Autor se

zabývá také katalogy knihovny z 18. a 19. století. Rukopisný fond obsahuje hlavně knihy z vrcholného a pozdního středověku od 12. do přelomu 15. a 16. století. Z mladšího období (sc. 17. a 18. století) pocházejí pouze tři liturgické rukopisy. Ve dvou z nich můžeme najít rozepsané mešní party. Třetím spisem je inventář svatojakubského hudebního archivu. Kromě liturgických spisů se můžeme setkat i s komentáři k Bibli, případně i k dalším teologickým spisům, modlitbám, pomůckám pro orientaci v literatuře, filozofickým textům apod. Z knihovnického hlediska je velmi zajímavý výskyt velkého počtu knih se řetězy přikovanými přímo na jejich vazbách, tzv. libri catenati, což asi prozrazuje, že poměrně drahé rukopisy sloužily již od doby svého vzniku zejména ke vzdělávacím účelům a byly dosti často čteny. Některé rukopisy se např. používaly při výuce žalmů ve farní škole, která zde byla připomínána již roku 1298. Při svých analýzách a rozborech vycházel autor i z archivních pramenů uložených především v Archivu města Brna a v Moravském zemském archivu v Brně.

Nejrozsáhlejší částí díla je pochopitelně samotný *Katalog rukopisů* (s. 1–410). U každého ze 127 zde uvedených rukopisů uvádí autor kromě jeho pořadového čísla a knihovní signatury (jejich řada je přerušovaná) i podrobný popis, při němž se zaměřuje hlavně na výzdobu, písmo i na stav (poškození) rukopisných svazků v souladu s podrobným standardním popisem rukopisů. Uvádí rozčlenění rukopisu i incipity podchycených skladeb. K jednotlivým titulům uvádí zpravidla i veškerou jím zjištěnou dostupnou literaturu. Na základě popisu můžeme získat téměř přesnou představu o každém z rukopisných svazků, i když jejich obsah bývá občas nesourodý např. různé dopisy i literární žánry v tomtéž rukopise. Jsou zde pochopitelně podrobně analyzovány vlastnické údaje a další poznámky a glosy vepsané později na samostatné strany rukopisů. U údajů z literatury se můžeme dočíst také, zda došlo k vydání díla nebo jeho části v dřívější době.

Nakonec za *Katalogem rukopisů* následují speciální rejstříky k němu, obrazová příloha, ediční poznámka a obsah. Prvním z rejstříků je Konkordance signatur na s. 413–422. Na s. 423 následuje Rejstřík chronologický a na s. 424 jsou uvedeny Datované rukopisy. Latinské incipity tvoří poměrně rozsáhlý soupis na s. 425–471. Německých incipitů je uvedeno 11, české pouze dva (na s. 471). Potom následuje Rejstřík sekvencí (s. 472–477) a Rejstřík hymnů (na s. 478–482. Po Rejstříku ikonografickém na s. 483 a 484 uzavírají celý blok Rejstřík jmenný a místní (s. 485 – 512) a Rejstřík věcný (na s. 513–530). Potom na s. 531 – 578 následuje obrazová příloha, kde je celkem 101 většinou barevných vyobrazení s jejich seznamem na s. 579–583. Seznam použitých zkratk se nachází na s. 585 a 586 a ediční poznámka o stranu dále. V obra-

zové příloze je možno vidět několik současných i historických snímků k dějinám knihovny i kostela sv. Jakuba v Brně, zbytek většinou tvoří ukázky z rukopisů knihovny, zejména jejich výzdoba, vazby (i se řetězy a kováním) filigrány apod.

Rovněž o tomto katalogu lze bez nadsázky konstatovat stejně jako o jeho předchůdcích, že je klíčem k čerpání z těchto vzácných historických pramenů, největšího dochovaného celku rukopisů na území dnešní České republiky, pro významné obory historie. Vždyť zde kromě informací z literárních nebo hudebních dějin nebo historie umění a teologie můžeme např. najít i poznatky např. z dějin lékařství a přírodních věd, práva a mnohých dalších oborů kulturních dějin.

Pro úplnost lze ještě dodat, že zatím posledním svazkem vzešlým z této řady monografií, kde se počítá v budoucnu se zpřístupňováním dalších důležitých rukopisných souborů, je práce Pavla Brodského: *Katalog iluminovaných rukopisů Strahovské knihovny. Studie o rukopisech, monographia Sv. XIII, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v.v.i. Praha 2008, 319 s., zaměřený především na dějiny a problémy starší knižní malby.*

Studie o rukopisech XXXVII-XXXVIII, 2007-2008, 192 s.; Studie o rukopisech XXXIX, 2009, 400 s.; Petr, Stanislav: Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně. Studie o rukopisech. Monographia, Sv. XII. Praha 2007, XCIV + 588 s.

Hugh A. Taylor: Imagining Archives

/ Mikuláš Čtvrtník /

Představovaná kniha je souborem studií v českém prostředí nepříliš známého, v anglicky mluvících zemích však naopak proslulého Hugh A. Taylora (1920–2005), významného archivního teoretika a myslitele posledních desetiletí. Taylor, původem Angličan, působil ve své domovské zemi na různých institucích (Leeds Public Libraries, Liverpool Public Libraries, County of Northumberland, University of Newcastle-upon-Tyne). Roku 1965 se přestěhoval do Kanady. Zde nejprve spoluzakládal Provincial Archives of Alberta, posléze stál u zrodu Provincial Archives of New Brunswick. Na počátku sedmdesátých let přešel do tehdejšího Public Archives of Canada (pozdější National Archives of Canada, dnes Library and Archives Canada), kde vedl Historickou sekci (posléze přejmenovanou na Archivní sekci). Hugh A. Taylor výrazně podporoval v polovině sedmdesátých let založenou Association of Canadian Archivists a její nový vědecký časopis *Archivaria*. Posléze působil v provinčním archivu Nova Scotia a věnoval se také archivnímu vzdělávání. Pořádal archivní kurzy v rámci National Archives of Canada a přednášel na University of British Columbia (School of Library, Archival and Information Studies). Taylorovo archivní působení symbolicky vyvrcholilo koncem sedmdesátých let, kdy zastával funkci prezidenta Society of American Archivists (1978–1979).

Ač zde anotovaná kniha byla vydána již roku 2003, její nadčasový význam vybízí k připomenutí i dnes. Hugh Taylor formuje výrazným způsobem současné archivní myšlení především v anglicky mluvícím světě a českému prostředí je prakticky neznámý. To je také důvod, proč tato recenze na knihu upozorňuje. *Imagining Archives* představuje jedinečný soubor nejvýznamnějších Taylorových studií publikovaných porůznu od konce šedesátých do konce devadesátých let 20. století. Dílo navazuje na předcházející sborník příspěvků k poctě Hugh Taylora s názvem *The Archival Imagination: Essays in Honour of Hugh A. Taylor* (ed. Barbara Craig, Ottawa 1992). Zde představovanou knihu uvádějí dvě studie Gordona Doddse (*Hugh Taylor: The Far-Away Archivist*) a Terryho Cooka (*Hugh Taylor: Imagining Archives*), jež současně představují velmi dobrý vhled do Taylorova myšlení. Následují samotné Taylorovy studie, které jsou uzavřeny pozoruhodným doslovem, vlastně určitou

osobní zповědí Taylora-archiváře (*Afterword: On Reflection and Imagination*). Zároveň ke každé studii Taylor připojil nově krátké zamyšlení (nazvané vždy *Reflection*, 2000), jež jednak osvětluje tehdejší kontext vzniku studie a současně také jeho dnešní pohled na pojednávané téma. Editoři správně upozorňují, že tato forma autorovy nové reflexe vlastního díla, mnohdy spojená s novými otázkami a myšlenkami, není příliš častá. Objevuje se sice v předmluvách k novým vydáním starších děl, ovšem zde je obsaženo něco navíc. Jednotlivá zamyšlení zakončují zvlášť každou studii. Obvykle čítají více než jednu tisíkovou stranu a nejsou pouhým resumé dané stati. Jsou to spíše jakási meta-zamyšlení nad vlastními úvahami o několik desetiletí starších. Ukazuje se na nich dobře, že Taylorovy původní studie rozhodně nepozbyly na aktuálnosti ani dnes.

Hugh A. Taylora by bylo možné nejpřiléhavěji označit zřejmě jako archivního myslitele. Terry Cook jej považuje za „prvního filozofa archivu“ (*philosopher of archives*) a Taylorovo psaní charakterizuje termínem „filozofie archivu“ (*philosophy of archives*). „An archival philosophy involves digging deeper into the meaning of archives, looking at what they signify, searching their mythical and emotive dimensions as much as their rational and artifactual ones.“¹ Taylorovy studie představují spíše obecné zamyšlení nad povahou a smyslem archivů, archivnictvím, dokumentů než konkrétní metodiku archivní práce. Autor se táže po smyslu a podstatě archivářovy činnosti (studie *Towards the New Archivist: The Integrated Professional; The Archivist, the Letter, and the Spirit*), po možném vztahu archivnictví a ekologie, respektive po „archivní ekologii“ (*Recycling the Past: The Archivist in the Age of Ecology; The Archivist, the Letter, and the Spirit*). Zamýšlí se nad otázkou důsledků zavádění nových technologií na archivy a jejich uživatele (*Chip Monks at the Gate: The Impact of Technology on Archives, Libraries, and the User*) a obecně i na celou společnost (*Opening Address to the „Documents That Move and Speak“ Symposium*). Neobvyklým způsobem se věnuje oblasti archivního výběru/hodnocení – *appraisal* (*The Totemic Universe: Appraising the Documentary Future*).

Recenzovaný soubor článků editoři příhodně uzavřeli takřka meditativní pozdní Taylorovou studií nazvanou *The Archivist, the Letter, and the Spirit*.² Jedná se do určité míry o osobní autorovu zповěď nejen ve vztahu k archivnímu řemeslu, nýbrž dotýká se smyslu lidského života vůbec. Taylor se zamýšlí nad postavením člověka ve světě a v přírodě. Lidé se dnes nacházejí

1 Cook, Terry: Hugh Taylor: *Imagining Archives*. In: Hugh A. Taylor: *Imagining Archives. Essays and Reflections* by Hugh A. Taylor, s. 18.

2 Původně vydána in: *Archivaria* 43, 1997, s. 1–16.

dle autora na rozcestí. Na jedné straně stojí tlak konzumní civilizace, technického pokroku apod., který hrozí tím, že se naše planeta stane takřka neobyvatelnou. Taylor upozorňuje na rizika s tím spojená a vnáší do debaty hledisko ohleduplnosti k přírodě, k přírodním zdrojům dané komunity, obce, města. Člověk si má být vědom své spojitosti s univerzem, Kosmem.³ Toto hledisko přenáší autor i do oblasti samotného archivnictví. Současné archivy, ať již národní, regionální, městské apod., jsou definovány na principu moci, autority, na základě právních vymezení a politického rozhodnutí. Taylor naopak vychází z hlediska diametrálně odlišného. Měli bychom archivy vnímat s ohledem na to, jakým způsobem se utvářela území, která jsou nyní obývána lidmi, s ohledem na hory, řeky, rozvodí, lesy. Měli bychom brát v potaz přírodní zdroje, které poskytují lidem stravu, oblečení, přístřeší apod.⁴ Dle autora tedy nemáme archivy a jejich vymezení (geografické i jiné) myslet pouze v pojmech, které produkuje legislativa a politická moc, nýbrž je třeba brát ohled na tzv. bioregiony, na prostor, který sami utváříme a po kterém chceme, abychom se v něm cítili dobře. Mezi archiválie tak dle Taylora spadá také orální historie, folklór, rodinné archivy apod.⁵

Ve všech svých úvahách Taylor vykračuje nad technickou stránku věci. Jeho studie, ať se již zabývají rolí archiváře na konci 20. století, novými technologiemi atd., se vždy táží řekněme filozofujícím způsobem po obecnějším

3 „A fully holistic view of our responsibility for documentary heritage cannot be achieved without a spiritual dimension beyond the teeming thoughts generated in the mind by the ego, through meditation and silence in the belief that our ultimate context is the Creator, whereby every form of life is interconnected through communication within the Cosmos. It is in this context that we must make our decisions as archivists, for which we will receive guidance in a number of ways.“ Tamtéž, s. 1.

4 „If we look at the boundaries of the mandates of national, provincial, and municipal archives, they are quite clear: boundaries of power and authority determined by treaties and legislation. On the map, most of them are straight lines, which bear little relationship to the land they divide; they are the result of political decisions. Now consider the way in which the territory of native peoples has been determined over time with reference to mountains, rivers, watersheds, wildlife, forest, soil, and coastline, the weather, and other natural resources which provide food, clothing, and shelter. All this gives them an abiding sense of place, in contrast to our tradition of movement, mastery, exploitation, and excessive consumption, with all the familiar threats to life that this implies.“ Tamtéž, s. 13.

5 „First we must think in terms of our bioregion, its extent and its boundaries, and this will require not only those maps produced by government and industry, but citizens exploring and making an inventory of the resources of their district, city, or whatever, and mapping them as a means of empowerment and persuasion in the drive to make our place more habitable-“reinhabiting space,” as it is called. All this information, including oral history, folklore, and the archives of families, businesses, and institutions will find a natural home in the community archives where all can feel and experience a dynamic heritage experience in which they can be personally involved, and which will be passed down to their descendants.“ Tamtéž.

smyslu – po smyslu archivnictví vůbec, po účelu, pro který máme zachovávat dokumenty pro budoucí generace, po proměně individua i společnosti pod náparem nových komunikačních prostředků apod. Domnívám se, že úvahy tohoto typu jsou i pro české archivnictví potřebné a inspirativní. Rozšiřují perspektivy, ze kterých lze pohlížet na historický pramen, dokument, na smysl a podstatu archivní práce.

Taylor, Hugh A.: Imagining Archives. Essays and Reflections by Hugh A. Taylor. Ed. by Terry Cook and Gordon Dodds. Society of American Archivists, Association of Canadian Archivists in association with The Scarecrow Press, Lanham, Maryland and Oxford 2003, 254 s.

Doležal, Jakub: Strípky z mozaiky protektorátní společnosti

/ David Hubený /

Léta druhé světové války, odboje, kolaborace, jakož i politických a vojenských střetů po právu již dlouhá desetiletí zkoumají historici z mnoha rozličných úhlů a výsledky svých výzkumů zveřejňují v různých odborně a literárně kvalitních textech. Předložená kniha Jakuba Doležala, odchovance zesnulého profesora Jana Kuklíka st., patří k tomu nejlepšímu, jak po čtenářské, tak i vědecké stránce, co se v poslední době na téma protektorátu, jeho všedních i dramatických dnů, napsalo.

Jakub Doležal při popisování let 1939–1945 na Sedlčansku nepoužil běžný historikův postup s rozdělením na tradiční kapitoly politický vývoj, odboj, hospodářství, školství..., nýbrž přistoupil k použití mnohem náročnější formy několika desítek mikrosond, v nichž se zabývá jednak osudy vybraných „typických“ představitelů protektorátní společnosti, na nichž vykresluje jeden či více lidských osudů, ale zároveň přidává hutnou informační dávku o organizačních a všeobecných charakteristikách daného problému. Čtenář tudíž vidí jednoho konkrétního člověka, ale zároveň se mu dostává informace, jak to obvykle vypadalo i v jiných částech sedlčanského okresu, resp. protektorátu. Je pochopitelné, že takový postup si také vyžádal, aby autor nastudoval základní díla k té které problematice státní správy, hospodářství atd., ale také aby vyzpovídal zbývajících pamětníky, či alespoň vytěžil jejich písemně zachycené vzpomínky. Tato heuristicky náročná činnost se odrazila na impozantním množství prostudovaných archiválií, vzpomínek a literatury. Veškerá tato snaha by však vyšla naprázdno, kdyby nebyla čtenáři předložena v literárně vytříbeném slohu, s patřičným nadhledem, schopností odhadnout proporce jednotlivých jevů, ale i s přihlédnutím k schopnostem a možnostem tehdejších aktérů, jejich chyb, motivů, ale i aktů odvahy a projeveného lidství.

Autor se nejprve logicky zabýval známými figurami z předválečné doby. Hledáčku houževnatého badatele se nevyhnul okresní hejtmán, šéf místní odbočky úřadu práce, starosta, velkostatkář, nezbytný hostinský, pošťák, sokol, hasič, lékař, ale též představitel národa studentského s jeho věčným pro-

tivníkem – učitelem. Vedle představitelů státní správy, jako byl například železničář či četník, nechybí ani duchovní, jejichž některá vystoupení vskutku udivují odvahou, stejně jako důvěrou v jejich ovečky. Obzvláště kouzelně působí výjev z kázání, kde farář po nacistickém útoku na SSSR líčil, která údajně nechal Napoleon razit mince s textem: „Bože, Ty jsi pánem na nebi a já na zemi!“ Tehdy mu prý jeden jeho přítel minci poslal s poznámkou: „*Bůh Ti vzkazuje, že Tvoje jsou záda a jeho důtky!*“ (s. 129) Vedle těchto běžných postav mírového života, však přibývají též zjevy čistě válečného a protektorátního charakteru: zásobovací tajemník kolaborant, odbojář, totálně nasazený, člen Civilní protiletecké ochrany a příslušníci pronásledovaných menšin, tj. Židů a Cikánů. U většiny z nich je rigorosně postupováno podle výše naznačené metody: je-li to možné, jsou vypsány v úplnosti osudy jednotlivce či jeho dalších druhů a pak je pojednáno o této skupině v globálu. V případě rolníka a mlynáře jsou tak představeny základní problémy válečného zemědělství, v případě totálně nasazeného zase život v „*reichu*“. V případech hodných zřetele je těmto kategoriím věnována větší a důkladnější pozornost, jako např. u partyzánů, kolaborantů nebo velitele místního praporu Obrany národa. Jediná výtku padá na adresu kapitolky Četník. Byly jim věnovány pouhé čtyři strany, i když by si jistě zasloužili větší pozornost, nejen za činnost během protektorátu, či lépe jak mnozí z nich skálopevně věřili „*protenokrátu*“, ale i během květnového povstání. Pravda, i mezi nimi se však našli černé ovce. Ovšem byli to pak četníci, kteří napomohli odchycení této škodné, neboť povětšinou velmi dobře věděli, kdo psal udání atd. Na tomto místě jistě stojí za připomenutí, že dokonce i někteří představení Němci zadržovali udavačské dopisy, popř. intervenovali ve prospěch svých českých známých. Nejkurioznější je asi případ jednoho pošťáka, který po celou válku kontroloval dopisy ze svého rajónu, zadržoval a uschoval všechna udání, která pak veřejně rozdál několik dní po osvobození (s. 110).

Velmi vhodně je na závěr publikace připojeno několik osob, které souvisí se závěrem války: německý voják, revolucionář, americký voják a rudoarmějce. Stejně jako u výše jmenovaných skupin, jsou i u těchto zdůrazněny jejich různosti podle představitelů – někteří jsou vylíčení jako zlí mizerové, jiní jako slušní lidé. K chování posledně jmenovaných, kteří se zejména po roce 1989 stali oblíbeným terčem, přistupuje k jako všem ostatním skupinám a konstatuje: „*Někteří vojáci se chovali k civilistům přátelsky, jiní povýšeně a nevlídně*“ a pokračuje citací kronikáře z obce Křovice: „*O chování ruské armády musím říci, že to byli jenom lidé, lidé s dobrými i špatnými vlastnostmi*“ a uzavírá soudem otrlého veterána první světové války: „*Já se divím, že o tom někdo mluví. Když jsme byli my za 1. světové války někde, chovali jsme se hůř!*“ (s. 285)

Lidskosti a čtivosti celé práce pomáhají četné humorné i mrazivé příhody osob, které by snad ani romanopisec nedokázal vymyslet, např. kterak kotláři rozstříleli jeden nákladní vlak vskutku nebezpečných obrněnců, ovšem z říše zvířat – želv. Tito tvorové se pak bleskurychle rozšířili po celém okolí (s. 215).

Pisatel knihy v jejím úvodu uvádí, že naše schopnost poznání je krajně omezená a že z reality vždy vnímáme a chápeme pouze střípky. Proto i svoji práci pojal jako mozaiku střípků z protektorátní společnosti. Ve výsledku se mu však podařilo vytvořit pozoruhodné dílo, které významně obohacuje naše poznání protektorátu Čechy a Morava.

Doležal, Jakub: Střípky z mozaiky protektorátní společnosti. Německá okupace a její konec v politickém okrese Sedlčany (1939–1945). Státní okresní archiv, Příbram 2009–2010, 304 s.

František Hoffmann: Iglaviensia

/ Pavla Jirková /

Životní jubileum Františka Hoffmanna (*1920), které oslavil v loňském roce, se stalo vítanou příležitostí k vydání rozsáhlého souboru iglaviensí z pera tohoto litomyšlského rodáka. Profesní i osobní život F. Hoffmanna v letech 1950–1970 je však spjat s Jihlavou a do roku 1968 zejména se zdejšími městským archivem. Úvodní pasáže o „muži, který propadl kouzlu Jihlavy a její minulosti“ se chopil I. Hlaváček a mimo jiné zde na jihlavský archiv pamatuje slovy: „Bohatý tradicí, bohatý pramenným materiálem.“ (s. 10). Vlastní vzpomínky F. Hoffmanna na působení v Jihlavě jsou v úvodu práce psány z pozice „nehistorika“, na což upozorňuje sám autor.

Soubor studií „Iglaviensia“, jak zní podtitul předložené knihy „František Hoffmann devadesátiletý. Výbor studií a článků“, tedy představují sebrané články a drobné práce zmíněného autora, zaměřené na dějiny Jihlavy. Editory knihy sem byly zařazeny jak studie, k jejichž publikování došlo již před několika desetiletími ve formě příspěvků k dílčím tématům v různých periodikách (Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských, Historie a vojenství, Sborník Matice moravské, Brno v minulosti a dnes, Studie o rukopisech, Folia historica Bohemica, Pražský sborník historický, Umění), nebo jsou čtenářům k dispozici vůbec poprvé, protože dosud existovaly pouze v rukopise. Přetištěny jsou zde též komentáře k událostem let 1968–1969, jejichž původní zveřejnění na stránkách jihlavského deníku Jiskra bylo tehdy příčinou k nucenému vzdání se ředitelské pozice F. Hoffmanna v jihlavském archivu a dále odchodu z Jihlavy v roce 1960. Volnou součástí recenzované knihy je i komentovaná bibliografie F. Hoffmanna, jednotlivé články popularizačního a příležitostného charakteru a obrazové přílohy dokumentující mimo jiné bohatství fondů uložených ve Státním okresním archivu Jihlava. V souvislosti s grafickým pozadím recenzované knihy je třeba zmínit celkovou úpravu provedenou Evou Bystrianskou, a dále malíře Gustava Kruma, jehož kresby doprovázejí i další Hoffmannovy práce o dějinách Jihlavy. Z kresby, která je uvedena na obálce knihy, například jasně vystupují typické kontury průčelí kostela sv. Jakuba, zachyceného malířem v rozestavěné podobě.

Souhrn nejzajímavějších dějinných událostí, ke kterým došlo v královském městě Jihlavě v minulosti, podává F. Hoffmann v textu „Co dala Jihla-

va našim zemím“. Tento příspěvek vlastně otevírá celý oddíl „*Studie a články*“ v představované knize a původně byl otištěn v roce 1968 ve Vlastivědném sborníku Vysočiny, oddílu věd společenských.

Zvláštní význam připadá Hoffmannovu zájmu o jihlavský místopis v 1. polovině 15. století. V knize je přetištěn rukopisný text datovaný k roku 1956, nazvaný „*Jihlava v první polovině 15. století. Topografická studie k modelu Jihlavy pro Krajské muzeum v Jihlavě*“. Podle něj byl již tehdy vypracován model města Jihlavy dodnes uložený v Muzeu Vysočiny v Jihlavě. Tato studie byla též stavebním kamenem pro vznik obsažné monografie „*Místopis města Jihlavy v první polovině 15. století*“ publikované v roce 2004, čemuž předcházelo vydání edice „*Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442*“.

Pozornost F. Hoffmanna věnovaná otázkám technického, příp. urbanistického a architektonického, rázu dokládají další příspěvky presentované v „*Iglaviensích*“. Vedle topografického rozboru je jím stručná historie jihlavského vodovodu, městského opevnění nebo článek o městském stavebním řádu z roku 1270. Autor například dokládá, že vodovod v Jihlavě byl vybudován jako jeden z prvních v českých zemích. Zmínka o něm je dochována v privilegiu moravského markraběte Jošta z roku 1389 (s. 151–152). Jihlavský vodovod představoval podle F. Hoffmanna dokonce první záležitost svého druhu na Moravě, vodovod v Brně vznikl téměř o třicet let později (s. 149, 151).

Tematika spjatá s kulturními dějinami města Jihlavy je v „*Iglaviensích*“ dokumentována více příspěvky. Jedná se o text věnující se historii divadla v Jihlavě a minulosti divadelní budovy nebo svatoprokopským skladbám v jihlavském misálu ze 14. století. Další článek, který se zabývá barokní freskou *Přepadení Jihlavy roku 1402* na zdi minoritského kostela Nanebevzetí Panny Marie, byl již v roce 2003 zveřejněn v časopise Umění. Skutečnost hospodářské prosperity Jihlavy v 16. století v souvislosti s rozvojem zdejšího soukenictví a kloboučnictví se zase odráží v obsahu článku o kupecké knize vídeňského obchodníka Jana de Monte z roku 1573 (s. 209–216). Původ a datace zmiňované kupecké knihy byly nově ozřejměny až v průběhu pořádání fondu *Městská správa Jihlava do roku 1848*, resp. úředních knih a rukopisů zde uložených. Článek proto mohl být publikován již v roce 1965 na stránkách Sborníku Matice moravské.

Zájem o středověké dějiny je v případě F. Hoffmanna spjat především s obdobím husitství (viz zejména text o Basilejských kompaktátech uzavřených v Jihlavě) a dále s problematikou mincovnictví v Jihlavě a českých zemích vůbec. Mezi další iglaviensia byla zařazena i studie o opisu brněnských střeleckých statut z roku 1499. Statuta brněnského bratrstva sv. Šebestiána

se dochovala v Jihlavě, která si je z Brna nejspíše vyžádala pro vlastní potřebu a činnost jihlavských střelců.

Rozsáhlejší práce F. Hoffmanna jsou od 90. let 20. století publikovány v podobě jednotlivých monografických titulů (vedle výše zmiňovaných také např. *Listy a obrazy z minulosti Jihlavy: od počátků do roku 1848* nebo *Popravčí a psanecké zápisy jihlavské z let 1405–1457*). Nyní již máme k dispozici i Hoffmannova iglaviensia drobnějšího rozsahu, a to v uceleném souboru, z nichž mnohé se staly přímými podklady pro problematiku zpracovanou v obsáhlejších dílech tohoto autora. Zásluha na přípravě a publikování „Iglaviensii“ náleží jak vydavatelům (Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Jihlava a Statutární město Jihlava), tak P. Dvořákovi, jemuž podobně jako u dalších děl F. Hoffmanna k dějinám Jihlavy vděčíme za redakční práci.

Hoffmann, František: František Hoffmann devadesátiletý. Výbor studií a článků. Iglaviensia. Moravský zemský archiv v Brně - Státní okresní archiv Jihlava - Statutární město Jihlava, Jihlava 2010, 463 s.